चांदोबा

मार्च १९६१

महाभारत

घटोत्कचाचा वध झाल्यानें सर्व कौरवसेना आनंदानें नाचूं लागली. द्रोण व कर्ण दोघें नवीन उत्साहानें लढूं लागले. पण पांडवांनीं दोघां वीरांस एक पाऊलहि पुढें टाकूं दिलें नाहीं.

पण द्रोणानें आज असामान्य पराक्रम दाखवून विराट, द्रुपद, द्रुपदाचे तिघे मुलगे व पांचाल, मत्स्य आणि चेदीच्या वीर योद्धयांचा संहार केला. अर्थातच द्रुपद राजाचा मुलगा धृष्टद्युम्न याला भयंकर राग आला व त्यानें प्रतिज्ञा केली कीं द्रोणाचा वध करून मी पितृऋणांतून मुक्त होईन.

तीन प्रहर रात्र लोटल्यावर सैनिक दमून भागून रथांत, घोड्यांवर किंवा हत्तींवर, ज्याला जिथें जागा मिळाली, पेंगूं लागले. त्यांची ती दयनीय स्थिति पाहून अर्जुनाला देखील दया आली. तो मोठ्यानें ओरडून म्हणाला—"चंद्रोदय होईपर्यंत सर्व थोडी विश्रांति घ्या."

पांडव सेना विश्राम घेत असल्याचें पाहून कौरव सैन्यानें देखील तोंपर्यंत विश्राम घेण्याचें ठरविलें.

चंद्रोदय होतांच पुन्हां युद्धास आरंभ झाला. द्रोणाचार्यांनीं उग्ररूप धारण केलें होतें. त्यांनीं सहस्रावधि पांचाल, मात्स्य, सृंजय व त्यांचे हत्ती व घोडे यांचा संहार केला होता.

तो संहार पाहून कृष्ण पांडवांना म्हणाला—"द्रोणाचार्यांना काय वाटेल तें करून जर वेळींच वाटेला लावलें नाहीं तर ते आपणां सर्वांचा संहार केल्याशिवाय थांबणार नाहींत. परंतु आचार्यांचा युद्धांत पराभव करणें म्हणजे थट्टा नव्हे. तरी एक उपाय आहे. अश्वत्थामा त्यांचा एकुलता एक मुलगा आहे. तो युद्धांत मेला, हें त्यांच्या कानीं पडलें तर पुत्र प्रेमानें ते शस्त्र त्याग करतील."

पण हें खोटें बोलणार कोण? आणि त्यावर आचार्यांचा विश्वास तरी कसा बसणार? स्वतः धर्मराज युधिष्ठिरानेंच जर सांगितलें तर त्यांचा विश्वास बसेल. सुदैवानें त्याच वेळीं अश्वत्थामा नांवाचा हत्ती मेल्याची वार्ता आली. कृष्णानें त्या संधीचा फायदा घेऊन युधिष्ठिराकडून एवढें वदविलें—"अश्वत्थामा मेला—मनुष्य कीं हत्ती नकळे!" पण द्रोणाचार्यांच्या कानावर शेवटचे तीन शब्द पडले नाहींत. कारण त्याच वेळीं पूर्वी ठरल्याप्रमाणें मोठमोठ्यानें नगारे वाजूं लागले. अशा तऱ्हेनें धर्मराजाच्या तोंडून खोटें वदवल्याशिवाय द्रोणाचार्यांकडून शस्त्र त्याग करविण्याचा श्रीकृष्णाचा बेत पार पडला.

तें ऐकून व आतां या जगांत काय उरलें आहे असा विचार करून द्रोणाचार्यांनीं शस्त्रत्याग केला. शोक करीत ते रथांत बसून राहिले. त्याच वेळीं धृष्टद्युम्नानें तलवारीनें त्यांचा शिरच्छेद केला. अशा तऱ्हेनें त्यानें अमानुषपणें आपल्या वडिलांच्या वधाचा सूड उगविला. अर्जुनानें दुरून धृष्टद्युम्नाला तलवार उपसून आचार्यांकडे जात असलेला पाहिलें व तो मोठ्यानें ओरडला—"धृष्टद्युम्ना! थांब....!" पण त्याचे ते शब्द कानीं पडण्या पूर्वींच द्रोणाचार्यांचा वध झाला होता.

लागोपाठ पांच दिवस कौरव सेनेचें सेनापतित्व द्रोणाचार्यांकडे होतें. त्यांच्या वधामुळें कौरव सैन्यांत चहूकडे शोककळा पसरली. अर्जुन व सात्यकी धृष्टद्युम्नाचा वध करण्यास धांवले. पण भीम व कृष्ण दोघांनीं त्यांना अडविलें व शांत केलें.

कौरव सेना भयभीत होऊन पळूं लागली. भीष्म व द्रोण यांच्या सारखे वीर धरातीर्थीं पडल्यावर आतां आपला वाली कोण अशा मनःस्थितींत कौरव काय युद्ध करणार? मोठमोठे रथी व महारथी देखील युद्धभूमी-वरून पळून गेले.

त्याच वेळीं वडिलांच्या मृत्यूची वार्ता ऐकून अश्वत्थामा तेथें येऊन पोंचला. प्रथम त्याचा विश्वासच बसेना. परंतु त्याचे मामा कृपाचार्यांच्या तोंडीं घडलेलें वृत्त ऐकून त्याला इतका राग आला कीं त्यानें नारायणा-स्त्राचा प्रयोग केला. नारायणास्त्रांत विशेष असें होतें कीं तें पदातीला मारीत नसे. पण जो कोणी रथांत, हत्तीवर किंवा घोड्यावर बसून युद्ध करी त्याचा हटकून वध केल्या-शिवाय तें परत येत नसे. कृष्णाला ही गोष्ट माहीत होती. म्हणून त्यानें सर्वांस भराभर उड्या मारून जमिनीवर येण्यास सांगितलें. सर्वांनी त्याप्रमाणें खालीं उतरून नारायणास्त्रास नमस्कार केला. एकटा भीम हट्टानें रथांत बसून राहिला. तेव्हां सर्वांनीं मिळून त्याला रथांतून खालीं खेचलें. नारायणास्त्र शांत झालें.

अश्वत्थामाला निराशा वाटली. इतकें मोठें अस्त्र, पण एकाचाहि वध केल्याशिवाय शांत झालें. तिकडे सूर्यास्त झाला व महा-भारत युद्धाचा पंधरावा दिवस शेष झाला. दोन्हीं सैन्यें आपापल्या शिबिरांत परतलीं.

त्या दिवशींच्या युद्धांत अर्जुनाला एक विचित्र दृश्य दिसलें, त्याला भास झाला म्हणा पाहिजे तर. कोणीतरी तेजस्वी पुरुष त्रिशूल हातांत घेऊन असंख्य सेनेचा संहार करीत होता. श्रीकृष्णाला तें कळलें पण तो बोलला नाहीं. पण पुढें व्यास मुनीं कडून अर्जुनाला कळलें कीं अर्जुनाच्या बाजूनें स्वतः शंकरानें शस्त्र धारण केलें होतें.

स्यमंतकमणि

प्रथम अध्याय

द्वारकापुरी सजली होती
होती गर्दी रस्त्यांवर।
ध्वजा तोरणें झळकत होतीं
जिकडे तिकडे दारांवर॥

सडा घालुनी बायकामुली
काढित होत्या रांगोळी।
फुलें नि पत्री आणुं लागलीं
मुलें आटपुन आंघोळी॥

मुलें घोळका करून होतीं
जागोजागीं जमलेलीं।
होती रात्रीं जागुन त्यांनीं
आरास घरीं केलेली॥

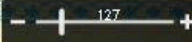
कसली होती सर्व तयारी?
स्वागत कोणाचें होतें?
कशास नटली द्वारकापुरी?
काय नवें झालें होतें?

माहित, गणराजाची स्वारी
होती त्या दिवशीं येणार।
म्हणुनि तयारी चालू होती
मनांत होता मोद अपार॥

गणपतिबाप्पा आले होते
बसुनि मूषकावरती छान।
वाहन गणराजाचें म्हणुनी
मिळत मूषका होता मान॥

गणराजाची पुजा चालली
होती पत्री-पुष्पांनीं।
मोदक, लाडू, करंज्या, फळें
तऱ्हे तऱ्हेचीं आणूनी॥

कृष्णाचें घर सजलें होतें
वैभव पाहुनि चकित कुबेर;
मान जाहली खालीं त्याची
दिसतां शेरा सव्वा शेर॥

द्वितीय अध्याय

म्हणतां रुक्मिणि हंसे खदखदां
आणि म्हणे-"तूं भितेस काय?
आज कशाला व्यर्थ काळजी?
पाहतों उद्यां, होतें काय?"

रात्र उलटली; रुक्मिणीस पण
नाहीं आली रात्रीं झोंप।
घोरत होता कृष्ण रात्रभर
छान लागली त्याला झोंप॥

उजाडतां जग जागें झालें,
होउं लागल्या भूपाळ्या।
दचकुनि उठला कृष्ण धांवतां
एका एकीं भूपाळ्या!

"कृष्णा! कान्हा! धांव सांवळ्या
अग्निदेव जणुं आला कोण!"
हांक ऐकुनी कृष्ण धांवला
पहावयाला आहे कोण?

सत्राजित नृप करीत होता
सागरतीरीं खडतर तप।
प्रसन्न करण्या सूर्याला तो
करीत होता त्याचा जप॥

दिवस जाहले अकरा पाहुन
सतत उभा अन् पाहुनिया,
आला धांवत रथांत बसुनी
पाझर फुटला रविहृदया॥

सप्त अश्वरथ आदित्याचा
दुरून दिसला येतांना।
सुवर्ण किरणें पडतां चहूं दिशिं
मोद वाटला सर्वांना॥

सोन्याचा रथ झळकत होता
नील अश्व अन् जुपलेले।
अरुण सारथी, रथांत भास्कर
दिसले सर्वां बसलेले॥

[५]

[उग्राक्षानें चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांस एक मेजवानी दिली. मेजवानीच्या वेळीं बातमी मिळाली कीं भयंकर पक्ष्यांवर बसून कांहीं लोक अग्निद्वीपांतून येत आहेत. उग्राक्ष व चित्रसेन रानांत गेले. तेथें अग्निद्वीपांतल्या लोकांशीं त्यांचें युद्ध झालें. त्यांत कांहीं राक्षस मारले गेले. उग्राक्ष देखील घायाळ झाला. पुढें वाचा—]

उग्राक्ष आपल्या अनुयायांच्या खांद्यावर हात टेकून कण्हत कण्हत उठून उभा राहिला. जबर जखमा लागल्यामुळें तो म्हणाला—"चित्रसेना! पहा माझी ही गति. पहावें तिकडे माझें राज्य आहे. राक्षस जातींत मला किती मान आहे. उच्च कुळांत माझा जन्म झाला आहे. या परकीय लोकांच्या हातून स्वतःच्या जन्मभूमीवर मार खाऊन मला मान खालीं करून घ्यावी लागली."

चित्रसेनानें उग्राक्षाला आश्वासन देत म्हटलें—"असा शोक करीत बसलास तर कसें चालेल. आमचा व तुम्हां राक्षसांचा अग्निद्वीपांतल्या त्या लोकांच्या हातीं पराभव झाला का? त्या भयंकर पक्ष्यांसमोर आपला टिकाव लागला नाहीं. त्या पक्ष्यांना आमच्या या लहान शस्त्रास्त्रांनीं परतवणें अशक्य आहे. त्यांना जिंकावयाचें झाल्यास कांहींतरी दुसरा उपाय केला पाहिजे."

“काय उपाय करावा या विचारांत वेळ आपण घालवूं व तिकडून ते दुष्ट येऊन तुझा राजवाडा, माझा किल्ला व सारें राज्य बळकावून घेतील. आपण तें सर्व पहायला जिवंत तरी राहूं कीं नाहीं कोण जाणें?” उग्राक्ष हताश होऊन म्हणाला. त्या भयंकर राक्षसाला देखील सामान्य माणसासारखा घाबरून गेलेला पाहून चित्रसेनाला त्याची दया वाटली.

“उग्राक्षा! तुला असें का वाटतें कीं, तुझें व माझें राज्य बळकावण्याच्या हेतूनें अग्निद्वीपवाले आपल्यावर स्वारी करीत आहेत?” चित्रसेनानें विचारलें.

“नाहींतर काय हेतु असावा या स्वाऱ्यांचा? तूंच सांग!” उग्राक्षानें विचारलें.

“मी सुद्धां तोच विचार करीत आहें. आमच्या गांवांतल्या एकट्या दुकट्या माणसाला धरून नेण्यासाठीं ते येत असतीलसें वाटत नाहीं मला.” चित्रसेन म्हणाला.

“त्यांच्यापैकीं कोणी जिवंत सांपडला तर सर्व रहस्य काढून घेतां येईल.” उग्राक्ष म्हणाला.

“आज ना उद्यां कोणीतरी सांपडेलच कीं नाहीं! तेव्हां कळेल सारें! कोणी पकडला गेला तर त्याच्या अंगाला सुया टोंचून त्याचा भेद काढून घेतां येईल. पण हें अग्निद्वीप आहे कोठें कळत नाहीं. हे भयंकर पक्षी ह्यांना कसे मिळाले? त्यांच्यावर बसून आपल्या लोकांना धरून नेण्यांत त्यांचा काय हेतु आहे, सर्व समजलें पाहिजे. बरें आतां तूं फार वेळ उभा राहणें बरें नाहीं. जखमा भरून येईपर्यंत तूं विश्रांति घे. किल्ल्याच्या रक्षणाची नीट व्यवस्था कर. मी सुद्धां सावध राहीन.” चित्रसेन म्हणाला आणि आपल्या अनुयायांना घेऊन निघाला.

“चित्रसेन, कोणाला सांगू नकोस बरें, माझी अशी दशा झाली आहे म्हणून. कारण हा माझ्या अब्रूचा प्रश्न आहे. तुझ्या अनुयायांना मी माणसाहून लहान आहें असें वाटायचें कदाचित.” उग्राक्ष थांबून चित्रसेनाला हाक मारून म्हणाला.

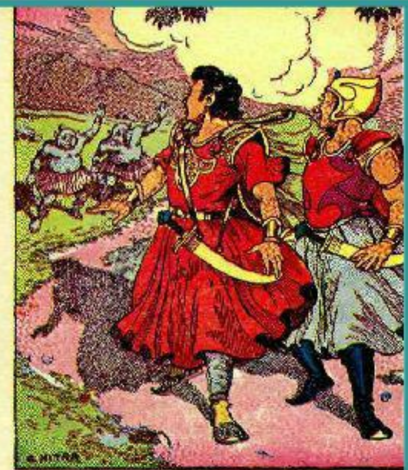
उग्राक्षाचें तें बोलणें ऐकून चित्रसेनाला हंसूं आलें. त्याच्या पाठीमागून धांवत सेनापति आला, त्यानें ‘महाराज’ म्हणून हाक मारली.

“काय सेनापति! इतक्या तातडीनें आलांत!” चित्रसेनानें विचारलें.

“या अग्निद्वीपांतील लोकांशीं युद्ध करण्यास या राक्षसांच्या मदतीची आपणांस गरज नाहीं का?” सेनापतीनें विचारलें.

“सेनापति! म्हणजे आपण आपल्या नगराचें स्वतः रक्षण करूं शकणार नाहीं असें वाटतें का तुम्हांला? आपण आपल्या मनगटाच्या बळावर शत्रूशीं दोन हात करूं शकलों नाहीं तर परक्यांची मदत घेऊन रक्षिलेलें राज्य किती दिवस आपल्या हातीं राहील?” चित्रसेनानें प्रश्न केला.

तें उत्तर ऐकून सेनापति निरुत्तर झाला. ते पुढें चालू लागले. तितक्यांत त्यांना आरोळ्या ऐकूं आल्या—“महाराज! महाराज!” मागें वळून पाहतात तर दोन राक्षस. चित्रसेनाला आश्चर्य वाटलें. कारण आतांच

उग्राक्षाचा निरोप घेऊन तो निघाला होता. एवढ्यांत पुन्हां हाक मारण्याचें काय कारण?

सेनापतीनें विचारलें—“पुन्हां अग्निद्वीपवाल्यांनीं स्वारी केली कीं काय?”

चित्रसेनानें पूर्वेकडे तोंड करून पाहिलें, सूर्योदयाची वेळ होती. म्हणाला—“ते दिवसा येत नाहींत. फक्त रात्रीं काळोखांत येतात.” राक्षस जवळ येऊन म्हणाले—“महाराज! आमच्या राजानें आपल्याला उलट पावलीं येण्याची विनंति केली आहे. कुंभीकूपाजवळ आपण यावें. ते तेथें आपली वाट पहात आहेत.”

"मी आतांच निरोप घेऊन निघालों. इतकें जरूरी काय काम आलें आहे ?" चित्रसेनानें विचारलें.

"त्यांच्यापैकीं एकजण सांपडला आहे. हा एकटा मागें कसा राहिला कोण जाणें ? म्हणून आमच्या मालकानें आपणांला लगेच यावें अशी विनंति केली आहे." राक्षस म्हणाले.

"एकट्याकरितां इतक्या त्वकर येण्याची गरज काय होती. जो सांपडला आहे त्याला कैद करून ठेवतां आलें असतें. त्यानंतर त्याच्याकडून जी माहिती काढून घ्यावयाची ती काढून घेतां आली असती." चित्रसेन थोडा चिडून म्हणाला.

"महाराज, त्याला आम्ही कैद करूं शकलों नाहीं. तो एका झाडावर चढून बसला आहे, खालीं उतरत नाहीं. आपण आल्याखेरीज हें काम भागणार नाहीं. आमच्या मालकानें सांगितलें आहे." राक्षस म्हणाले.

चित्रसेनाला वाटलें कीं हे दोघे पिऊन आले असावे. जो शत्रु झाडावर का होईना सांपडला आहे त्याला खालीं उतरविणें यांना कठीण कां वाटावें ?

अर्ध्या तासानें चित्रसेन कुंभीकूपाजवळ येऊन पोंचला. तेथें वस्तीपासून दूर एका झाडाभोंवती कांहीं राक्षस घोळका करून उभे होते. सर्वांच्या मध्यभागीं उग्राक्ष उभा होता. सर्वांची दृष्टि त्या झाडावर होती. व्याघ्रचर्म घालून एक मनुष्य झाडावर तलवार उपसून बसलेला होता. तो ओरडत होता—"मी येणार नाहीं! येणार नाहीं खालीं! खालीं उतरलों तर तुम्ही राक्षस मला जिवंत सोडाल का ? वर आलांत तर तलवारीनें एकेकाला कापून काढीन आणि आत्महत्या करून घेईन."

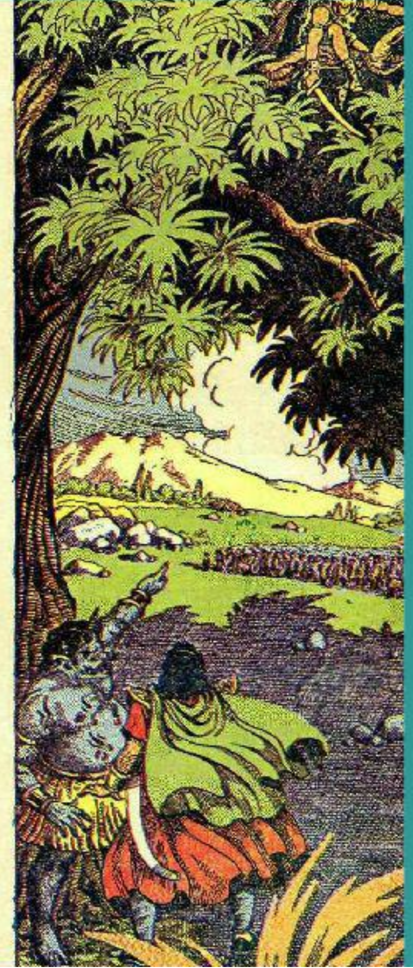
चित्रसेनानें जवळ येऊन उग्राक्षाला विचारलें—"उग्राक्षा ! इतक्या तांतडीनें बोलावण्याचें कारण ?"

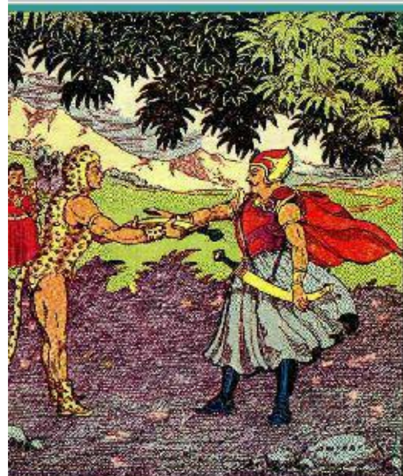
उग्राक्षानें उत्तरादाखल प्रश्नसूचक संकेत करून झाडावरच्या त्या माणसाला दाखविलें व म्हणाला—"काल रात्रीच्या युद्धांत हा मागें कसा काय राहिला कोणास ठाऊक ? त्याला जिवंत पकडणें कठीण दिसतें आहे. त्याला वाटत आहे कीं आम्ही राक्षस त्याला भाजून खाऊं. तूं त्याला समजावून सांग. आम्ही त्याच्या अंगाला हात देखील लावणार नाहीं."

चित्रसेनानें झाडावरच्या त्या मनुष्याकडे पहात म्हटलें—"तूं अगदीं भिण्याचें कारण नाहीं. माझ्या आज्ञेबाहेर तुझ्या अंगाला कोणी हात लावणार नाहीं. तूं खुशाल खालीं उतर !"

"तुझी आज्ञा मानायला ते लोक कोण ? आणि तूं त्यांचा कोण ?" त्या माणसानें विचारलें.

"मी यांचा राजा आहें. हें जंगल, यांतली गांवें शहरें सर्व माझ्या राज्यांत आहेत. माझ्या शब्दावर विश्वास ठेवून तूं खुशाल खालीं उतर." चित्रसेन म्हणाला.

चित्रसेनानें एवढें म्हटल्याबरोबर तेथें जमलेल्या सर्व लोकांनीं जयघोष केला— "चित्रसेन महाराज की जय!"

तो जयजयकार ऐकून झाडावर बसलेल्या त्या मनुष्यानें विचारलें—"पण हे राक्षस आहेत ना! त्यांनीं माझे हात पाय कापून भाजून खाल्ले तर?"

"ते तुझ्या अंगाला स्पर्श देखील करणार नाहींत. ते सुद्धां माझ्या आज्ञे-प्रमाणेंच वागतात." असें म्हणत चित्रसेनानें उग्राक्षाकडे वळून पाहिलें. उग्राक्षानें आपल्या अनुयायांकडे वळून डोळ्यांनीं संकेत केल्या-बरोबर सर्व राक्षसांनीं मिळून जयघोष सुरू केला—"चित्रसेन महाराज की जय!" उग्राक्षानें स्वतः चित्रसेनासमोर लवून नमस्कार केला व हळूहळू पुटपुटला—"राक्षसांच्या राजाची ही दशा व्हावी ना?"

"महाराज! तुमच्या शब्दावर विश्वास ठेवून मी खालीं उतरत आहें." असें सांगून व्याघ्रचर्म घालून झाडावर बसलेला माणूस खालीं उतरूं लागला.

तो खालीं उतरल्यावर चित्रसेन त्याला म्हणाला—"तूं आपली तलवार आमच्या सेनापतींच्या हातीं दे." त्यानें सुचविल्या-प्रमाणें चित्रसेनानें आपली तलवार सेना-पतीच्याहातीं दिली. "चित्रसेन, तुला वाटतें होय कीं याला घाण्याला जुंपल्याशिवाय हा तोंड उघडील?" उग्राक्षानें शंका केली.

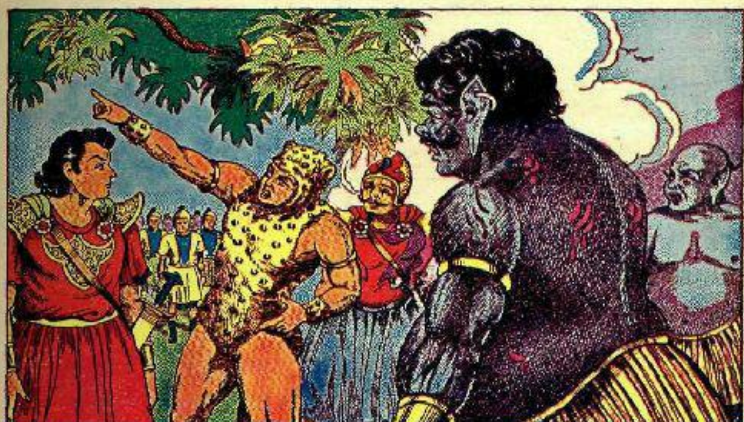
"होय!" तो मनुष्य म्हणाला. उग्राक्ष त्याचें उत्तर ऐकून चकित झाला. तो मनुष्य पुढें म्हणाला—"मला जें कांहीं माहीत आहें तें सर्व मी निवेदन करायला तयार आहें. मी हें सर्व कोणाला तरी सांगतां यावें म्हणूनच झाडावर बसून स्वतःचा बचाव करीत होतों. त्या लोकांनीं आम्हांला सांगितलें होतें कीं आपण सर्व बंधु आहोंत! पण संकट समयीं त्यांनी मला एकट्याला मागे सोडून दिलें आणि स्वतःचा जीव घेऊन पळून गेले. ते पूर्व समुद्रावरील अग्निद्वीपांत आतांपर्यंत पोंचले देखील असतील."

"म्हणजे तूं अग्निद्वीपांत राहणारा नाहींस वाटतें?" चित्रसेनानें चकित होऊन विचारलें.

"मी त्या द्वीपांतला असतों तर तुझ्या हातीं जिवंत आलों असतों असें वाटतें होय तुला? त्या द्वीपवाल्यांना मदत करणाऱ्या कपिलपुराच्या नागवर्माचा मी एक सैनिक आहें. माझें नांव अमरपाल असें आहे." तो म्हणाला.

नागवर्माचें नांव ऐकतांच उग्राक्षाचा चेहरा बदलल्यासारखा दिसला. म्हणाला— "नागवर्मा तर एक सेनापति होता. राजा केव्हां झाला? मग राजा वीरसिंह कोठें आहे?"

"वीरसिंह महाराजांना बहुतेक अग्नि-द्वीपांत बंदी करून ठेवण्यांत आलें आहे. नागवर्मानें त्यांना गादीवरून काढून टाकलेंच आहे. आतां तो राजकन्या कान्तिमतीशीं बळजबरीनें विवाह करून घेण्याच्या प्रयत्नांत आहे. त्यानें अग्निद्वीपांतील दुष्ट लोकांशीं मैत्री करून जवळपासचा प्रदेश जिंकून आपल्या राज्यांत मिळवून घ्यायला सुरवात

केली आहे. चक्रवर्ति म्हणवून घेण्याची तो स्वप्नें पहात आहे." अमरपाल म्हणाला.

चित्रसेनाला जवळपासच्या राज्यांच्या-विषयीं विशेष माहिती नव्हती. अमरपालच्या सांगण्यावरून त्याला कळलें कीं त्याच्या राज्यालगतच्या प्रदेशांतील एका राजानें अग्निद्वीपांतील लोकांशीं मैत्री केली आहे. अमरपाल म्हणतो तें सर्व खरें आहे कीं नुसत्या थापा, एक शंका त्याच्या मनांत येऊन गेली.

चित्रसेन बोलतच होता, तेवढ्यांत दुरून त्याला घोड्यांच्या टापांचा आवाज ऐकूं आला व कांहीं घोडेस्वार येऊन पोंचले देखील. त्याचा मंत्री दोघांतिघां सैनिकांना घेऊन आला होता. म्हणाला–"महाराज! धवलगिरीहून एक सांडणीस्वार निरोप घेऊन आला आहे कीं नागवर्मा नामक एका राजद्रोह्यानें धवलगिरीवर स्वारी केली आहे. त्यांनीं आपणांस सैन्य घेऊन मदतीस बोलाविलें आहे."

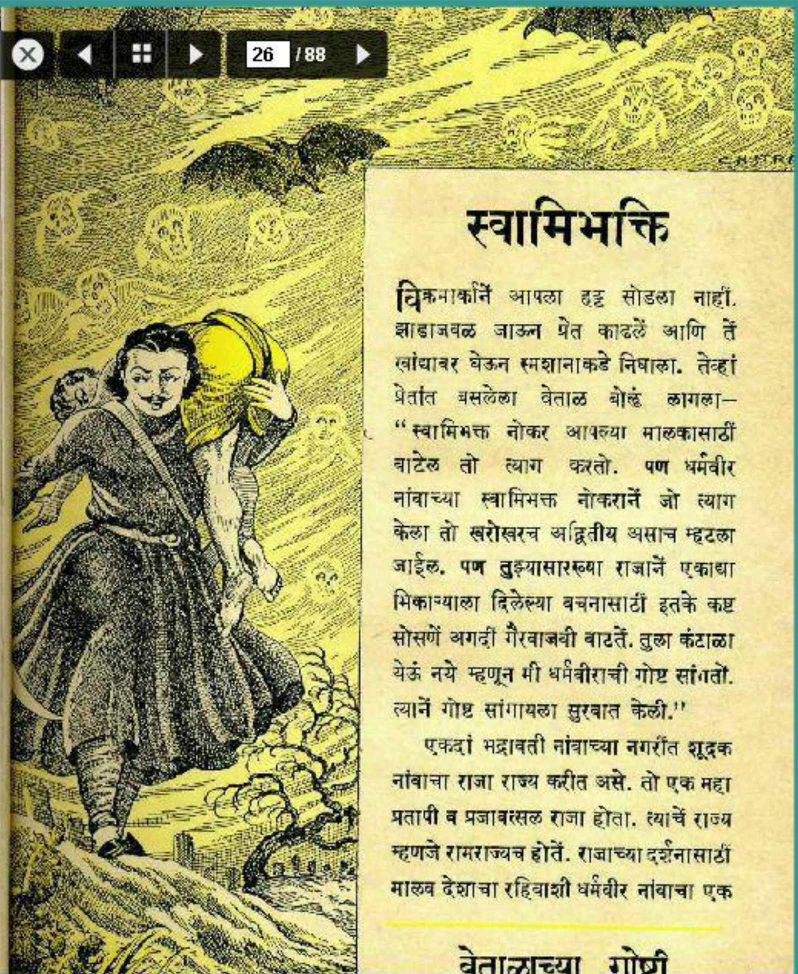
चित्रसेनानें आपल्या सेनापतीकडे वळून आज्ञा केली–"सेनापति! तुम्ही अर्धें सैन्य घेऊन धवलगिरीला तावडतोब जा. इकडच्या भागाच्या रक्षणाची जबाबदारी माझ्यावर!"

"आज्ञा महाराज!" असें सांगून सेनापति निघून गेला.

"या नागवर्माबरोबर अग्निद्वीपांतले रहिवाशी तर आले नसतील? ते आपल्या पक्ष्यांवर बसून आले असतील तर मात्र .." चित्रसेन बोलतां बोलतां मध्येंच थांबला व अमरपालाकडे वळून त्यानें प्रश्नसूचक संकेत केला.

अमरपालानें एकदां चारी बाजूला पाहिलें, जणूं कांहीं उत्तर देणार आहे. नंतर विचार करून तो आकाशाकडे दृष्टि रोखून पाहूं लागला. (पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

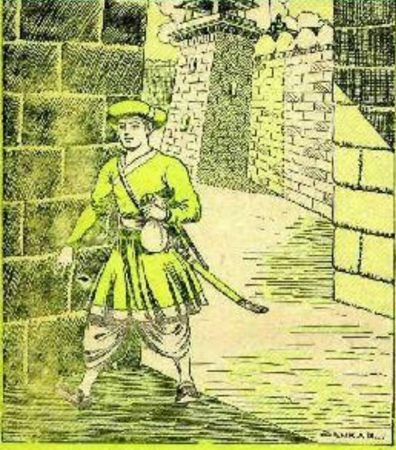

स्वामिभक्ति

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. झाडाजवळ जाऊन प्रेत काढलें आणि तें खांद्यावर घेऊन स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ बोलूं लागला– "स्वामिभक्त नोकर आपल्या मालकासाठीं वाटेल तो त्याग करतो. पण धर्मवीर नांवाच्या स्वामिभक्त नोकरानें जो त्याग केला तो खरोखरच अद्वितीय असाच म्हटला जाईल. पण तुझ्यासारख्या राजानें एकाद्या भिकाऱ्याला दिलेल्या वचनासाठीं इतके कष्ट सोसणें अगदी गैरवाजवी वाटतें. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी धर्मवीराची गोष्ट सांगतो. त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली."

एकदां भद्रावती नांवाच्या नगरींत शूद्रक नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक महा प्रतापी व प्रजावत्सल राजा होता. त्याचें राज्य म्हणजे रामराज्यच होतें. राजाच्या दर्शनासाठीं माळव देशाचा रहिवाशी धर्मवीर नांवाचा एक

वेताळाच्या गोष्टी

ब्राह्मण आला. त्यानें महाराजांजवळ प्रार्थना केली कीं कांहीं नोकरी द्यावी, चार पोटें भरतील. ब्राह्मणाच्या हातांत पळीपंच-पात्रीच्या जागीं ढालतलवार पाहून राजाला वाटलें कीं द्रोणाचार्यांसारखाच कोणी शूर ब्राह्मण असावा. म्हणून राजानें विचारलें—"काय पगार घ्याल ?"

धर्मवीर म्हणाला—"मला, रोज पांचशें दीनार द्यावेत, महाराज!" पगार जास्त होता. पण राजानें त्याची परीक्षा घेण्यासाठीं तो पगार कबूल करून त्याला आपल्या पदरीं नोकरी दिली.

राजाला आश्चर्य वाटे कीं हा पांचशें दीनार रोज घेऊन करणार काय ? म्हणून त्यानें गुप्त हेर ठेवून धर्मवीर काय करतो हें कळविण्यास सांगितलें.

धर्मवीराला राजानें आपल्या खास महालाच्या देवडीवर पाहारा देण्याच्या कामावर नेमलें. धर्मवीर रोज फक्त दोन वेळ घरीं जेवायला जाई. संध्याकाळीं जातांना आपली मजुरी घेऊन जाई. घरच्या खर्चा-करितां बायकोला शंभर दीनार देई. शंभर दीनार कपडेलत्ते व इतर सामानासाठीं व शंभर रुपये धर्मकार्यासाठीं खर्च करी. धर्मवीराला एकहि व्यसन नव्हतें. त्याचें कुटुंब तसें मोठें नव्हतें—बायको, मुलगा व मुलगी.

राजाला हेरांनीं येऊन सांगितलें कीं उरलेले पैसे धर्मवीर शिलकेंत टाकतो. धर्मवीराला कांहीं व्यसन नाहीं. हें ऐकून राजानें विचार केला आपण धर्मवीरावर जो खर्च करीत आहों तो व्यर्थ नाहीं.

आतां राजानें धर्मवीराच्या स्वामिभक्तीची परीक्षा घेण्याचें ठरविलें.

रात्रंदिवस धर्मवीर देवडीवर मनोभावें पाहारा देई. वेळीं अवेळीं महाराजांनीं हाक मारली कीं—"देवडीवर कोण आहे ?"

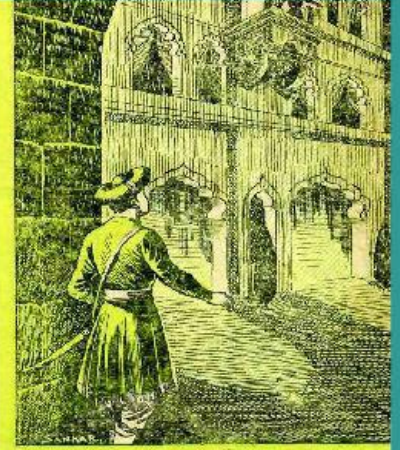
तो उत्तर देई—"मी आहें महाराज, धर्मवीर !"

ऊन पडो, पाऊस पडो, वीज पडो, वादळ येवो, धर्मवीर आपला तलवार हातांत घेऊन देवडीवर उभा राही. हें पाहून राजाच्या मनांत आपल्या स्वामिभक्त नोकराविषयीं जास्त आदर उत्पन्न झाला. तो असेपर्यंत आपल्या जिवाला धोका नाहीं अशी राजाची खात्री पटली.

एके दिवशीं रात्रीं मुसळधार पाऊस पडला. रात्रभर पावसाची धार चालू होती. घनदाट अंधःकार होता. मध्यरात्रीच्या वेळीं राजाला दुरून कोणी तरी स्त्री रडत असल्याचा भास झाला. म्हणून राजानें सज्ज्यांत येऊन कानोसा घेतला. तेव्हां खरोखरच कोणी रडत आहे याची त्याला खात्री झाली. म्हणून राजानें हाक मारली—"कोण आहे देवडीवर ?"

"मी आहें महाराज, धर्मवीर !" उत्तर मिळालें.

"हें पहा, धर्मवीर! दूर कोणी तरी स्त्री रडत आहे. ती कोणत्या संकटांत सांपडली आहे, पाहून येऊन मला सांग." राजा म्हणाला.

"आज्ञा महाराज!" असें म्हणत धर्मवीर ज्या दिशेनें रडण्याचा आवाज येत होता त्या दिशेला निघून गेला. तो काय करतो हें पाहण्यासाठीं राजा स्वतः त्याच्या मागोमाग गेला. परंतु ही गोष्ट धर्मवीराला माहीत नव्हती. तो त्या पावसांत व काळोखांत चालत चालत गांवाच्या बाहेर एका तलावा-जवळ पोंचला. तेथें एक स्त्री रडत असलेली त्याला दिसली. त्यानें तिला हाक मारून विचारलें—"बाई, तुम्ही कोण ? कां रडतां आहां ?"

"मी भूदेवी आहें. तीन दिवसांत या देशाचा राजा शूद्रक मेल्यावर माझें रक्षण

कोण करणार म्हणून मी रडत आहें." ती स्त्री म्हणाली.

धर्मवीराच्या मनांत धस्स झालें. ज्याच्या अन्नावर हा देह वाढत आहे त्याच्यावर कांहीं तरी मोठें संकट येणार आहे हें ऐकून धर्मवीर घाबऱ्या आवाजांत विचारूं लागला— "राजाला मृत्युमुखांतून वांचविण्यास कांहीं उपाय नाहीं का ?"

"आहे, पण तो तुझ्या हातून होणार नाहीं, असें मला वाटतें." ती स्त्री म्हणाली.

"ज्या मालकाच्या अन्नावर हा देह वाढत आहे त्याच्या रक्षणासाठीं आपल्या प्राणाचा बळी द्यावा लागला तरी मी तयार आहें." धर्मवीर म्हणाला.

"राजमहालाच्या शेजारीं जें चंडिकेचें देवालय आहे त्यांत जाऊन तूं आपल्या मुलाचा बळी दिलास तर राजाला शतायुलाभ होईल." ती स्त्री म्हणाली.

"एवढेंच ना ?" असें म्हणत धर्मवीर सरळ आपल्या घरीं गेला. इकडे तलावांतली भूदेवी अंतर्धान पावली.

राजा हें सर्व कांहीं पाहून व ऐकून थक्क झाला. धर्मवीर काय करतो हें पाहण्यासाठीं तो त्याच्या मागोमाग निघाला.

धर्मवीर घरीं गेला तेव्हां सर्व गाढ झोपीं गेले होते. त्यानें बायकोला जागें करून भूदेवीची आज्ञा सांगितली आणि म्हणाला— "महाराजांसाठीं एवढें आपणांस केलेंच पाहिजे."

"मी मुलाला उठवितें. तुम्ही त्याला सर्व सांगा ! बायको म्हणाली. तिनें मुलाला जागा केला व नवऱ्याजवळ त्याला घेऊन आली. धर्मवीर म्हणाला—"बाळ, आपल्या राजावर फार मोठें संकट आलें आहे. भूदेवीनें तुझा बळी चंडिकेसमोर दिला तर राजाचें रक्षण होईल असें सांगितलें आहे."

"बाबा ! चला चंडिकेच्या देवळांत ! राजाच्या ऋणांतून मुक्त होण्यास याहून जास्त चांगली संधि कोठून मिळणार ?" मुलगा म्हणाला.

धर्मवीर मुलाचा हात धरून चंडिकेच्या देवळांत निघाला. मुलाची आईपण मुलीला घेऊन बरोबर निघाली. राजा देखील पाठोपाठ होताच.

देवळांत जाऊन धर्मवीर चंडिकेला नमस्कार करून म्हणाला—"देवी ! या मुलाचा बळी मी स्वतःच्या हातानें देत आहें. आमच्या महाराजांना पूर्ण आयु दे !" असें सांगून त्यानें मुलाचें डोकें कापून देवीच्या चरणांवर वाहिलें. आपल्या भावाचा विरह असह्य झाल्यानें धर्मवीराच्या मुलीनें देखील प्राण सोडला.

डोळ्या देखत दोघां मुलांचा अशा तऱ्हेनें जीव गेलेला पाहून मुलांची आई म्हणाली— "आतां मी तरी जिवंत राहून काय करूं ? या मुलांबरोबर तुम्हीच या देहाला अग्नि द्या."

धर्मवीरानें चिता रचली. त्याची बायको दोघां मुलांना मांडीवर घेऊन चितेवर बसली. धर्मवीरानें देवी पुढच्या दिव्यानेंच चितेला अग्नि दिला.

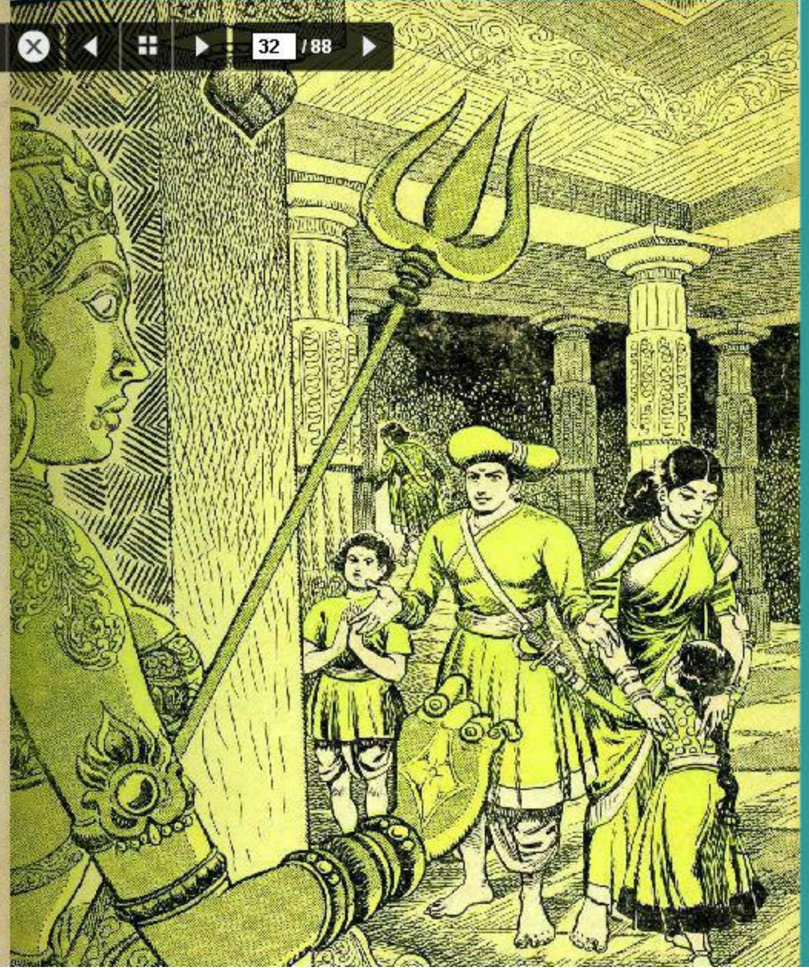

नंतर तो देवी समोर गुडघे टेंकून उभा राहिला. तिला नमस्कार करून म्हणाला– "चंडिके! आतां तूं आमच्या महाराजांचें रक्षण करशील, या गोष्टीची मला खात्री आहे. ज्या मुलांबाळांसाठीं मी महाराजांच्या पदरीं नोकरी धरली तींच आतां या जगांत नाहींत. मग मी तरी जगून काय करूं? मला देखील आपल्या पायांपाशीं आश्रय दे!" असें सांगून त्यानें स्वतःच्या छातींत खंजीर भोंसकला.

हें सर्व पाहून राजा थक्क झाला. आपण हें सर्व पहात उभे कसे राहालों? माझा जीव वांचविण्यासाठीं या सर्वांनीं आपला जीव द्यावा आणि मी तें सर्व डोळ्यांनीं पहात रहावें? या पेक्षां जास्त स्वार्थीपणा तो काय असणार? असा विचार करून त्यानें देवीच्या पायावर मस्तक ठेवून प्रार्थना केली–"देवी, तूं माझा बळी घे आणि या सर्वांना जिवंत कर! हें कुटुंब खरोखर देवलोकांतून आलेलें आहे." असें सांगून राजानें खंजीर उपसला व स्वतःच्या छातींत भोंसकणार इतक्यांत आकाशवाणी झाली– "बाळ! थांब, मी धर्मवीराला व त्याच्या कुटुंबाला जिवंत करतें. तूं निश्चितपणें घरीं जा." तिकडे राजानें पाठ फिरविली आणि इकडे धर्मवीर सकुटुंब जिवंत झाला. त्याला हें सर्व स्वप्नासारखें भासलें. तो आपल्या बायका मुलांना म्हणाला–"हें काय? तुम्हांला चितेवर ठेवून मी अग्नि दिला नाहीं का? मी स्वतःच्या हातानें खंजीर भोंसकून घेतला होता. पण मी जिवंत कसा? ही सर्व चंडिकेची कृपा आहे!" असें म्हणत त्यानें देवी समोर लोटांगण घातलें.

त्यानंतर त्यानें आपल्या बायका मुलांना घरा पोंचतें केलें व पुन्हां राजवाड्यांत जाऊन देवडीवर उभा राहिला. राजानें त्याला

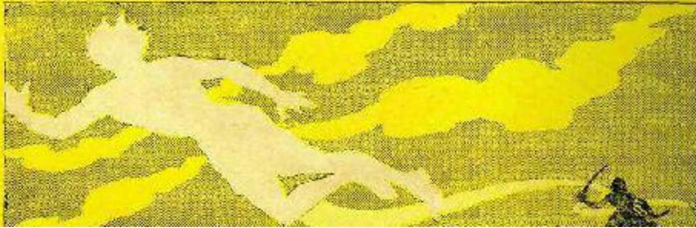
पाहिलें. त्यानें तेथूनच देवीला नमस्कार करून तिचे आभार मानले व जणुं कांहीं काय काय घडलें हें आपणांस माहीतच नाहीं अशा तऱ्हेनें नेहमींच्या आवाजांत त्यानें विचारलें–" देवडीवर कोण आहे ?"

" मी आहें, महाराज ! धर्मवीर ! आपल्या आज्ञेप्रमाणें मी त्या स्त्रीचा शोध काढीत गेलों होतों. भूदेवी होती. मला पाहाल्यावर अदृश्य झाली." धर्मवीरानें हें सांगितलें. पण राजाला दीर्घायुलाभ व्हावा म्हणून त्यानें देवीसमोर स्वतःचा व कुटुंबाचा बळी कसा दिला हें सांगितलें नाहीं. त्यानंतर राजानें धर्मवीराला कर्नाटकाचें राज्य देऊन त्याचा गौरव केला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें– "राजा, आतां मला तूं हें सांग कीं धर्मवीर त्याची बायको, मुलगा व मुलगी आणि राजा शूद्रक या पांच जणांत तूं कोणाला थोर मानतोस ? उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर परिणाम माहीत आहे तुला !"

विक्रमार्क म्हणाला–" शूद्रक राजा माझ्या मतें थोर मनाचा ठरतो. धर्मवीरानें आपल्या त्यागबुद्धीनें स्वामिभक्ति दर्शविली. पण त्यानें आपल्या धर्माचेंच पालन केलें. बायकोनें नवऱ्याच्या पावलावर पाऊल ठेवून चालणें तिचा धर्म आहे. त्याच प्रमाणें धर्मवीराच्या मुलानें पितृआज्ञेचें पालन केलें आणि मुलीनें भ्रातृप्रेम निभावून नेलें. परंतु आपल्या नोकरासाठीं आपला प्राण देण्यास तयार होणें, हें कोठें मी ऐकलेलें नाहीं. म्हणून राजाच सर्वांत थोर आहे."

राजाचें मौन आशा प्रकारें भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला आणि झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

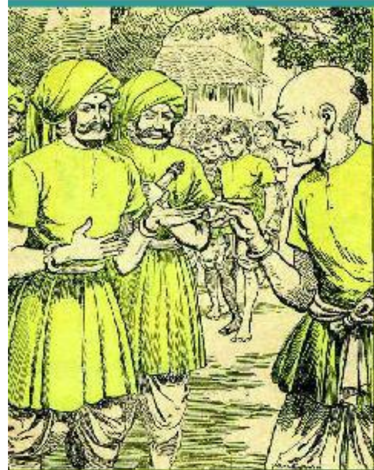
कुशाग्रबुद्धि तिम्मरसू

महाराज कृष्णदेवराय याचें नांव तुम्ही ऐकलेंच असेल, त्यानें आपल्या पराक्रमानें विजयनगरचें साम्राज्य स्थापन करून मोठी कीर्ति मिळविली.

कृष्णदेवराय यांचे वडील साळ्व नरसिंह-राय राज्य करीत असतां त्यांचा पंतप्रधान एकाएकीं आजारी पडला व तो आजार शेवटचाच ठरला. आपल्या योग्य पंतप्रधानाच्या जागीं दुसरा पंतप्रधान नेमण्याचें ठरवून त्यानें पंतप्रधानाच्या हुशारीची परीक्षा घेण्यासाठीं एका कागदावर एक वीतभर लांबीची रेघ काढून आपल्या नोकरांना देत म्हटलें, तुम्ही राज्यभर फिरून ही रेघ पुसल्याशिवाय लहान करून दाखवील अशा माणसाला आदरपूर्वक घेऊन या.

नोकर तो कागद घेऊन गांवोगांव हिंडूं लागले. प्रत्येक गांवांत जो कोणी हुशार विद्वान आढळे त्याला तो कागद दाखवून राजानें सांगितल्याप्रमाणें रेघ पुसल्याशिवाय लहान करून दाखवायला सांगितलें. कित्येक पंडित व विद्वान 'तुमचा राजा वेडपट आहे झालें !' असें सांगून निघून जात. म्हणत– "हें अशक्य आहे. म्हणे रेघ पुसल्याशिवाय ती लहान आहे हें दाखवा. हे लोक आमची थट्टा करायला तरी निघाले असले पाहिजेत नाहींतर माथेफिरू तरी असले पाहिजेत."

नोकर फिरत फिरत एका ब्राह्मण लोकांच्या वस्तींत आले. त्या गांवीं देशांतले विख्यात विद्वान ब्राह्मण रहात असत. नोकरांनीं त्या गांवांत एक शाळा होती तेथें जाऊन गुरुजींना विचारावयाचें ठरविलें. शाळेंत गुरुजी मुलांना भूमिति शिकवीत होते. नोकरांनीं गुरुजींना जाऊन तो कागद दाखवून महाराजानीं विचारलेला प्रश्न सांगून उत्तर

विचारलें. गुरुजी म्हणाले–"मीच काय कोणी जादुगर सुद्धां हें काम करूं शकेल का ? वेडे कुठले." नोकर निराश होऊन पुढें जाऊं लागले.

त्या शाळेंत तिम्मरसू नांवाचा एक कुशाग्रबुद्धि विद्यार्थी शिकत होता. तो दुरून सर्व पहात होता. त्यानें गुरुजींजवळ येऊन विनम्रपणें विचारलें–"गुरुजी, त्यांनीं जो प्रश्न आपणांला विचारला होता तो तर अगदीं सोपा आहे. त्या रेषेच्या बाजूला दुसरी एक मोठी रेष काढा म्हणजे त्यांनीं काढलेली रेष लहान नाहीं का होणार ?"

गुरुजींना ती युक्ति पटली. त्यांनीं आपल्या शिष्याची पाठ थोपटली व म्हणाले–"मीं आजपर्यंत तुला शिकविलें तें आज फळास आलें. तूंच या गुरूचें पुढें नांव काढशील. शाबास ! शाबास ! नंतर त्यांनीं त्या नोकरांना परत बोलाविलें आणि म्हणाले—"या इकडे ! पाहूं तो कागद !" नोकरांच्या हातांतून तो कागद घेऊन गुरुजींनीं त्या रेषेच्या जागीं दुसरी एक मोठी रेष काढली व म्हणाले–"झाली ना तुमची रेष लहान ? जा आतां तुम्ही !"

नोकर चकित झाले व आदरपूर्वक त्या गुरुजींना नमस्कार करून म्हणाले–"महाराज, साळ्व नरसिंहरायांनीं पालखी पाठविली आहे आपणांसाठीं. जो कोणी ही रेष पुसल्याशिवाय लहान करून दाखवील त्याला आदरपूर्वक घेऊन या असें सांगून त्यांनीं आम्हांला पाठविलें आहे. आम्ही कित्येक दिवस फिरत आहों. पण आजच आम्हांला यश मिळालें. यावें, राजधानीस चलावें"

गुरुजींना अपार आनंद झाला. पण मनांत भीति वाटत होती कीं महाराजांनीं असाच कांहीं प्रश्न विचारला तर आपली फजीती होईल. त्यांनीं आपला शिष्य तिम्मरसू यास जवळ बोलावून म्हटलें–"खरें पाहिलें तर आज तुझा आदर व्हायला पाहिजे व तूं महाराजांकडे जायला पाहिजे. पण स्वतः महाराजांनींच या लोकांना पाठविलें असेल याची कल्पना मला नव्हती. तें ऐकून तिम्मरसू म्हणाला–"गुरुदेव ! ही माझी गुरुदक्षिणा आहे असें समजून आपण जावें. आपला आशीर्वाद असेल तर मला पुष्कळ आदर मिळेल व बक्षिसें मिळतील." गुरुजींनीं त्याला आशीर्वाद दिला व पालखींत बसून राजधानीस गेले.

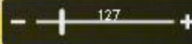
गांवांत गुरुजींचें भाग्य उघडल्याबद्दल लोक त्यांची वाहवा करूं लागले. खरें रहस्य काय तें गुरुशिष्यांनाच माहीत होतें.

राजाच्या नोकरांनीं घडलेलें वृत्त सांगून गुरुजींनीं मूळ रेष कशी लहान करून दाखविली हें सांगितलें. तें ऐकून राजाला आनंद झाला. परंतु गुरुजींच्या तोंडावर तें तेज नसलेलें पाहून राजाला संशय आला. म्हणून त्यानें गुरुजींना एक प्रश्न करून त्यांची परीक्षा घ्यायचें ठरविलें.

दरबारांत एका चिचोळ्या जागीं एक उंच तिवईवर एक मुद्रा ठेवण्यांत आली. तिवईपर्यंत जाण्यासाठीं जी वाट होती तेथें एक गादी अंथरण्यांत आली. नंतर राजा साळ्व नरसिंहरायांनीं गुरुजींना बोलावून म्हटलें–"मी आपणांस आपला पंत अमात्य नेमण्याचें ठरविलें आहे. आपली मुद्रा तेथें तिवईवर ठेवलेली आहे. तुम्ही जाऊन घेऊन या. पण गादीवर पाय देऊन जातां कामा नये."

आपला सत्कार करण्यासाठीं महाराजांनीं बोलाविलें असेल असें समजून गुरुजींनीं राजधानीस येण्याचें कबूल केलें होतें. महाराजांनीं पंतअमात्यांची परीक्षा घेण्यासाठीं ही युक्ति केली होती हें कळल्यावर

गुरुजींच्या अंगाला घाम सुटला. गादीवर पाय दिल्याशिवाय पंतअमात्याची मुद्रा कशी उचलावयाची हा प्रश्नच होता. भरलेल्या दरबारात आपली मान खालीं होणार या विचारानें गुरुजी फारच खजील झाले. त्यांनीं हात जोडून महाराजांजवळ जें खरें होतें तें सांगून टाकलें व म्हणाले—"या पदवीस मी नाहीं, माझा शिष्य तिम्मरसू हा योग्य आहे. त्याला बोलवून त्याचा आदर करावा.

गुरुजींनीं खरें खरें तें निवेदन केल्या बद्दल साल्व नरसिंह रायांच्या मनांत गुरुजींच्या विषयीं आदर जास्तच वाढला, व त्यांनीं त्यांना आदरपूर्वक बसायला सांगून त्यांचा शिष्य तिम्मरसू यास बोलावून आणावयास दूत पाठविले.

दूत पालखी घेऊन तिम्मरसूच्या गांवीं गेले. तिम्मरसूला आश्चर्यच वाटलें. परंतु राजाचा हुकूम म्हणून तो गेला. महाराज त्याला सामोरे गेले. त्याला आदरपूर्वक दरबारांत बोलावून म्हणाले—"तूं वयानें लहान असून मी दिलेलें कोडें कसें सहजीं सोडविलेंस व पंतअमात्याच्या पदवीस योग्य झाला आहेस. मी तुला आपला पंतअमात्य नेमण्याचें ठरविलें आहे. ती पहा तिवईवर पंतअमात्यांची मुद्रा ठेवलेली आहे. तूं ती घेऊन ये. पण गादीवर पाय पडतां कामा नये." तिम्मरसूनें तत्क्षण गादी गुंडाळली व जाऊन मुद्रा उचलली.

तिम्मरसूचें वय लहान होतें. पण त्याची कुशाग्रबुद्धि व प्रसंगावधान पाहून महाराजांनीं त्याची पाठ थोपटली व त्याला आपला पंतअमात्य नेमलें. त्या पदावर तिम्मरसूनें कित्येक वर्षें काम करून विजयनगरचें साम्राज्य वाढवून मोठी कीर्ति मिळविली.

नौबत वाजली

एकदां दोन चिनी शेतकरी दोन रांजणें भरून मध बाजारांत विकायला घेऊन गेले. तो बाजारांत विकून रात्र झाल्यामुळें दोघे एका धर्मशाळेंत उतरले. झोंपण्यापूर्वीं त्यांनीं विचार केला कीं पैसे लपवून ठेवले पाहिजेत.

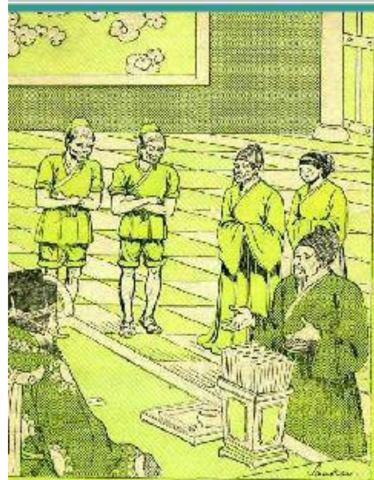
"आपण कोठें तरी हे पैसे लपवून ठेवूं या? धर्मशाळाच ही. आपण या टोपलींत पैसे ठेवून वर गवत व पानें टाकून ठेवूं या. चोर आला तरी आपण टोपल्यांत पैसे ठेवले आहेत हें कोणाला कळणें शक्य नाहीं." एक शेतकरी म्हणाला.

दुसऱ्याला पहिल्या शेतकऱ्याची युक्ति पटली. दोघांनीं सर्व पैसे दोन्ही टोपल्यांत ठेवून, वर गवत व पानें घालून ठेवून दिली. नंतर दिवा विझवून दोघे झोंपी गेले.

पण म्हणतात ना, भिंतीला देखील कान असतात आणि दरवाजाच्या कडी कोयंड्यांना डोळे असतात. धर्मशाळेचा राखणदार व त्याची बायको दोघें आपल्या खोलींत बसून सर्व पहात होतीं. शेतकरी झोंपी गेल्यावर नवरा बायकोनें सर्व धन चोरून पुन्हां टोपलींतलें गवत व पानें सारखीं करून ठेवलीं.

सकाळीं दोघे शेतकरी उठून पाहतात तर दोन्ही टोपलीं रिकामीं. इतकी काळजी घेऊन सुद्धां शेवटीं चोरी झालीच. पण लगेच त्यांना धर्मशाळेच्या राखणदाराचा संशय आला. त्यांनीं त्याला जाऊन विचारलें—"आमचे पैसे कोणी चोरून नेले? आंत दुसरा कोणी वाटसरू तर आला नाहीं. दरवाजा बंद होता. मग चोरी कशी काय झाली?"

तें ऐकून दोघें नवरा बायको कांगावा करून म्हणालीं—"आम्ही गेलीं पन्नास वर्षें या धर्मशाळेंत रहात आहों. पण असला खोटा आरोप कोणी आमच्यावर लावला नाहीं.

तुमचे पैसे गेले कीं नाहीं देव जाणें. पण तुम्ही आमच्यावर हा खोटा आरोप लावून आम्हांला बदनाम मात्र केलें आहे. या खोट्या आरोपाबद्दल आम्हांला न्यायाधिशा-कडे तक्रार करावी लागेल."

चौघे गांवच्या न्यायाधिशाकडे गेले आणि त्यांनीं आपापली तक्रार न्यायाधिशा-समोर सांगितली. परंतु काय न्याय द्यावा हें न्यायाधिशाला कळेना. कारण कोणाजवळच कांहीं पुरावा नव्हता. म्हणून न्यायाधिशानें चियान्शान नांवाच्या एका हुशार नागरिकाला मदतीसाठीं बोलाविलें. न्यायाधिशानें चिया-न्शानला सांगितलें कीं या शेतकऱ्यांची फिर्याद आहे कीं यांचे पैसे या दोघां नवरा-बायकोनें चोरले आहेत. नवरा-बायकोनें तक्रार केली आहे कीं या दोघां शेतकऱ्यांनीं त्यांना उगाच बदनाम करण्या-साठीं त्यांच्यावर हा आळ आणला आहे. चियान्गशाननें न्यायाधिशासमोर पुन्हां दोघां शेतकऱ्यांना विचारलें कीं चोरी कशी झाली तें खरें खरें सांगा. त्यांनीं रात्रीं टोपलींत पैसे कसे ठेवले हें सांगून रात्रीं त्या धर्मशाळेंत दुसरा कोणी वाटसरू न आल्याचें सांगितलें व म्हणाले—"आम्हांला या राखणदाराचा व त्याच्या बायकोचाच संशय आहे." दोघें नवरा बायको म्हणालीं—"आम्ही रखवालदार म्हणून राहतों आणि आम्हीच चोरी करूं असें वाटतें का तुम्हांला? तुम्हींच विचार करा."

दोघांचें म्हणणें ऐकून चियान्गशान म्हणाला—"दोघांचें म्हणणें मला बरोबर दिसतें आहे. खरें कीं खोटें याचा निवाडा मी काय देणार? देवळांतली नौबत मात्र खरें कीं खोटें सांगू शकेल."

न्यायाधिशानें चकित होऊन विचारलें—"बरळतो आहेस कीं काय? जो न्याय निवाडा मी नाहीं करूं शकलों तो ही नौबत देणार आहे का?"

"हो, खात्रीनें देईल. या नौबतीचा गुण आपण अजून ओळखला नाहीं वाटतें. या नौबतीचें असें आहे कीं ज्याला न्याय हवा असतो त्यानें ही नौबत उचलून न्यायस्थला-पर्यंत आणावी लागते. फिर्याद न्याय्य असते तेव्हां आपोआपच नौबत वाजते." फान चियान्गशान म्हणाला.

न्यायाधिशाला हें सर्व विलक्षण व अविश्वसनीय असें वाटलें. परंतु फान चियान्ग-शान हा गांवातला एक विलक्षण मेधावी नागरिक असल्या कारणानें न्यायाधीश म्हणाला—"बरें तर ज्यांचें धन चोरीला गेलें आहे त्यांनीं आंघोळ करून नवे कपडे घालावे आणि ती नौबत उचलून येथवर घेऊन यावी. पाहूं या काय होतें तें."

दुसऱ्या दिवशीं दोघे शेतकरी आंघोळ करून व नवे कपडे घालून देवळांत गेले. नौबत एका उंच बांकावर ठेवलेली होती. ती उचलण्यासाठीं दोन कड्या होत्या. त्या धरून दोघे नौबत उचलून घेऊन निघाले. नौबत फार जड होती. दोघे शेतकरी दमून गेले. त्यांनीं दम घेण्यासाठीं नौबत खालीं ठेवली.

दोघांपैकीं एक जण म्हणाला—"अरे, आपलें धन गेलें तें गेलेंच आणि वर न्यायाच्या नांवाखालीं ओझें वाहणें कपाळीं आलें आहे. आपण म्हणतों आहों तें खरें आहे हें ही नौबत सांगणार म्हणें. ही नौबत वाजणार नाहीं आणि आपलें धन आपल्याला मिळणार नाहीं."

इतक्यांत नौबत वाजली. दोघां शेतक-ऱ्यांच्या जिवांत जीव आला. दोघे नौबत उचलून घेऊन न्यायस्थानीं ठेवून आले.

न्यायाधिशानें धर्मशाळेच्या राखणदार नवरा बायकोस बोलावून सांगितलें कीं दोघां

शेतकऱ्यांचें धन चोरीला गेलें आहे हें खरें आहे. नौबत वाजली व त्यांचें म्हणणें खरें ठरलें. आतां तुम्ही तें धन उचललें नाहीं हें खरें ठरविण्यासाठीं नौबत उचलून घेऊन या."

दोघे नवरा-बायको प्रथम 'कांकूं' करूं लागले. परंतु निरुपायानें त्यांना नौबत उचलून घेऊन यायचें काम करावें लागलें.

दुसऱ्या दिवशीं दोघें आंघोळ करून व नवे कपडे घालून देवळांत गेलीं व त्यांनीं नौबत उचलून खांद्यावर घेतली. नौबत त्यांना फार जड वाटली. त्यांनीं विसावा घेण्यासाठीं नौबत जमिनीवर ठेवली व परस्परांशीं बोलूं लागलीं. बायको म्हणाली–

"तें धन कांहीं पचनीं पडेलसें वाटत नाहीं. त्या दिवशीं दुसरा वाटसरू देखील कां येऊं नये? त्याच्यावर आळ टाकून आपण सुटलों असतों." बायको म्हणाली.

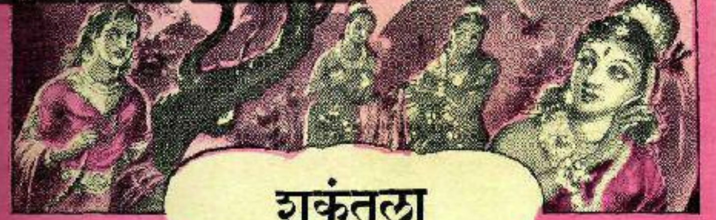
"आतां जें झालें तें झालें. आतां मी पाय मागें घ्यायला तयार नाहीं. ही नौबत आमच्या बाजूनें वाजणें शक्य नाहीं!" नवरा म्हणाला.

त्यावेळीं नौबतीचें कातडें आपोआप फाटून गेलें. आंतून फान चियान्याशान बाहेर येत म्हणाला–"ही गोष्ट तुम्ही न्यायाधिशासमोर कबूल केली असतीत तर तुम्हांला इतके कष्ट झेलावे लागले नसते."

"बाबा! कान धरले तुझ्यासमोर! त्या दोघांचे पैसे आम्ही द्यायला तयार आहों. कोणाजवळ ही गोष्ट बोलूं नकोस. नाहींतर तोंड दाखवायला जागा उरणार नाहीं." नवरा-बायको म्हणालीं.

शेतकऱ्यांना त्यांचें धन परत मिळालें. त्यांनीं त्या नवरा बायकोला माफ केलें व आपल्या गांवीं निघून गेले.

शकुंतला

हस्तिनापुरचा राजा दुष्यन्त एकदां रानांत शिकारीसाठीं गेला असतां त्याला समोर एक हरिण दिसलें. त्याचा पाठलाग करीत जातां जातां तो एका आश्रमांत शिरला. तो बाण मारणार इतक्यांत त्याच्या कानावर हे शब्द पडले–"थांब, थांब राजा! तो आश्रमांतला मृग आहे त्याला मारूं नकोस." असें सांगत वैखानस ऋषि आपल्या शिष्यां-बरोबर समोर आले. त्यांनीं दुष्यंत राजाला आशीर्वाद दिला–"तुझा मुलगा एक चक्रवर्ती राजा होईल." त्यांनीं असेंहि सांगितलें कीं जवळच नदीच्या काठीं कण्व मुनींचा आश्रम आहे. मुनि सोमतीर्थाला गेले आहेत. त्यांची मुलगी शकुंतला सर्व प्रकारें तुझें आतिथ्य करील."

दुष्यंत आश्रमापासून कांहीं अंतरावर रथांतून उतरला आणि परत येईपर्यंत घोड्यांना दाणा वैरण घालण्यास सारथ्याला सांगून आश्रमाच्या दिशेनें पायींच निघाला.

आश्रमांत शकुंतला आणि अनसूया व प्रियंवदा नामक मुनिकन्या झाडांना पाणी घालीत होत्या. त्यांचें मोहक बोलणें ऐकत राजा एका झाडाच्या छायेंत उभा राहिला. इतक्यांत शकुंतलेच्या मुखाभोंवती भोंवरे घिरट्या घालूं लागले. ती ओरडली–"भोंवरे....वांचवा!"

"तुला वांचविण्याचा अधिकार आम्हांला कोठें आहे. सर्वांच्या रक्षणाचा भार दुष्यंत राजावर आहे. त्यालाच बोलाव....!" असें म्हणत सखी मिस्किलपणें हंसूं लागल्या.

लगेच दुष्यंत राजानें पुढें येऊन म्हटलें–पुरुवंशी राजा दुष्यंत हजर असतां तुला भिण्याचें कांहीं कारण नाहीं." मुनिकन्या त्याला पाहून दचकून मागें सरकल्या व

लाजेनें माना खालीं करून एका बाजूला उभ्या राहाल्या.

राजानें विचारलें—"या आश्रमांत ऋषीं-मुनींचें तप निर्विघ्न चालू आहे ना?" अतिथि-सत्कार करणें आपलें कर्तव्य समजून अनसूयानें आसन घालून राजाला बसावयास सांगितलें.

"तुम्ही सुद्धां दमलां असाल. बसा थोडा वेळ." राजा म्हणाला. राजाच्या विनंतीस मान देऊन तिघी बसल्या. राजानें अनुसूया व प्रियंवदा यांजकडून शकुंतलेच्या जन्माची कथा काढून घेतली. त्यांनीं सांगितलें कीं विश्वामित्र ऋषींचें तप भंग करण्यासाठीं इंद्रानें मेनका नांवाच्या एका अप्सरेला पाठविलें होतें. शकुंतला ही विश्वामित्र व मेनकेची कन्या आहे. परंतु विश्वामित्रानें आपल्या कन्येचा स्वीकार न केल्यामुळें तिला एकटीला सोडून मेनका निघून गेली. पुढें कण्वमुनींनीं तिला लहा-नाची मोठी केली. योग्य वर मिळाल्यावर ते तिचें लग्न करून देणार आहेत.

दुष्यंत व शकुंतला दोघांनीं परस्परांना पाहिल्यापासून दोघांचें परस्परांवर मन बसलें होतें.

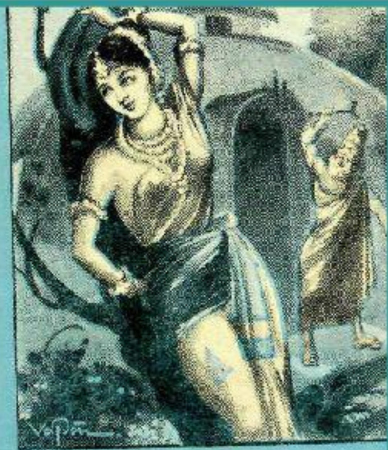
त्यांचें बोलणें चालू असतां आश्रमाच्या बाहेर ओरडा होत असलेला सर्वांनीं ऐकला. राजाचा रथ पाहून एक रानटी हत्ती बिचकला. दोघी मुनिकन्या राजाचा निरोप घेऊन निघून गेल्या. दुष्यंत पण आश्रमाबाहेर निघून गेला. त्याला शोधत त्याचे अधिकारी त्याला येऊन भेटले.

दुष्यंतानें आपला विदूषक माढव्य याचा सल्ला घेतला, शकुंतलेची कशी भेट घ्यावी? सुदैवानें दोघां मुनिबालकांनीं येऊन राजाजवळ विनंति केली कीं महाराज, आश्रमवासियांची अशी इच्छा आहे कीं आपण येऊन कांहीं दिवस त्यांचें आतिथ्य स्वीकारावें. कण्वमुनि आश्रमांत नाहींत व राक्षस यज्ञकार्यांत विघ्न आणीत आहेत.

पडत्या फळाची आज्ञा मानून दुष्यंत आश्रमांत गेला. त्याच्या धनुष्याचा टंकार ऐकून राक्षस घाबरून पळून गेले. आश्रमांत पोंचल्यावर राजाला हें कळायला वेळ लागला नाहीं कीं शकुंतला त्याच्या सारखीच आतुरतेनें आपल्या भेटीची वाट पहात आहे. राजानें तिला एकांतांत भेटून तिला आपली पट्टराणी करून घेण्याचें वचन दिलें. पण वडील येईपर्यंत होकार देण्यास ती तयार होईना. तेव्हां राजानें तिला सांगितलें कीं तूं क्षत्रियकन्या आहेस व क्षत्रियधर्मानुसार गांधर्व विवाह मान्य आहे. त्याप्रमाणें दोघांचा गांधर्वविवाह झाला. राजानें शकुंतलेला आपली अंगठी देत वचन दिलें कीं या अंगठीवर जितकीं अक्षरें आहेत तितक्या महिन्यांत मी तुला बोलावून घेईन.

त्यानंतर शकुंतलेचा व तिच्या सखींचा निरोप घेऊन राजा राजधानीस परतला.

इकडे शकुंतला सदा दुष्यंत राजाच्याच विचारांत निमग्न राही. अशीच एकदां ती दुष्यंत राजाविषयीं विचार करीत असतां दुर्वासा ऋषि आले. शकुंतलेनें त्यांच्याकडे

वळून देखील पाहिलें नाहीं. ऋषींना त्याचा राग आला व त्यांनीं शाप दिला—"ज्या प्रियकराच्या विचारांत तूं आतिथ्य सत्काराचें आपलें कर्तव्य देखील विसरली आहेस तो प्रियकर तुला ओळखणार देखील नाहीं."

अनसूया व प्रियंवदेच्या कानांवर मुनींचे शब्द पडले. त्यांनीं धांवत येऊन मुनींचे पाय धरले व विनंति केली—"राग करूं नये मुनिवर! आम्ही आहों आपल्या सत्काराला."

पण मुनि म्हणाले—"मी दिलेला शाप परत घेऊं शकत नाहीं. एवढें सांगतों कीं राजानें अंगठी पाहिली तर माझ्या शापाचा प्रभाव

नाहींसा होईल." राजानें दिलेली अंगठी शकुंतलेच्या बोटांतच असल्यामुळें त्यांना वाटलें कीं विशेष भिण्याचें कारण नाहीं.

दिवसामागुन दिवस निघून गेले, पण वचन दिल्याप्रमाणें राजानें शकुंतलेला घेऊन जाण्यासाठीं कोणास पाठविलें नाहीं. दुर्वासा मुनींच्या शापामुळें राजा शकुंतलेला पार विसरून गेला. शकुंतला गरोदर होती.

कण्वमुनींना दिव्यज्ञानानें दुष्यंत शकुंतलेच्या गांधर्व विवाहाची व शकुंतला गरोदर असल्याची गोष्ट कळली होती. त्यांना असें हि कळलें होतें कीं शकुंतलेच्या पोटीं एक महा पराक्रमी चक्रवर्ति जन्मास येणार आहे. म्हणून कण्वमुनींनीं शकुंतलेला पतिगृहीं पाठविण्याची व्यवस्था केली. निरोप देत असतां ज्ञानी कण्व मुनींचें डोळे देखील ओले झाले. त्यांनीं पतिगृहीं कसें रहावें याचा उपदेश करून तिला निरोप दिला.

अनसूया व प्रियंवदेनें शकुंतलेला दुर्वासा मुनींच्या शापाची गोष्ट सांगितली नाहीं. फक्त एवढेंच सांगितलें—"राजानें ओळखलें नाहीं तर ही अंगठी दाखव."

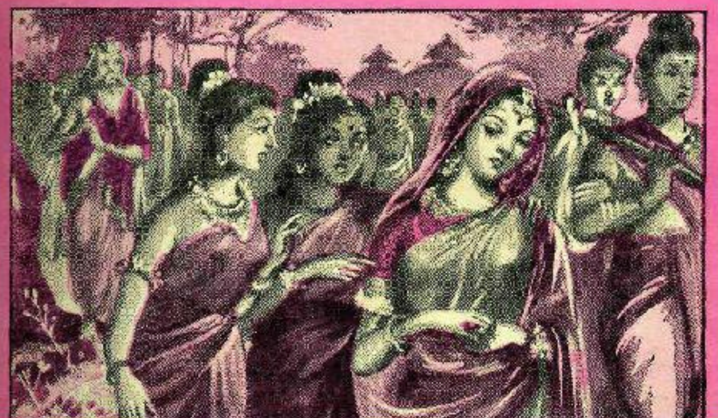
आपल्या प्रियसखींचा व कण्वमुनींचा निरोप घेत असतां शकुंतलेचें हृदय कळवळून आलें. ती म्हणाली—"तुम्हां सर्वांना भेटायचें भाग्य केव्हां मिळेल कोणास ठाऊक?"

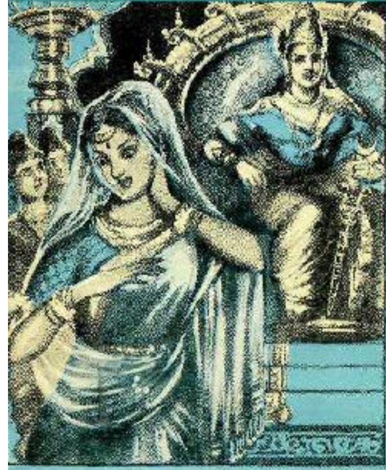
कण्वमुनि म्हणाले—"बाळ! मुलाचा राज्याभिषेक करून तूं व तुझा पति वानप्रस्थाश्रम घ्याल तेव्हां तुम्ही दोघें या!"

शकुंतलेला आश्रमाच्या हद्दीपर्यंत पोंचवायला सर्व आश्रमवासी गेले. तिच्याबरोबर गौतमी नांवाची एक तपस्विनी व कण्व मुनींचे दोघे शिष्य हस्तिनापुरपर्यंत गेले. कण्वमुनींच्या आश्रमांतून शिष्य व स्त्रिया आल्याचें ऐकून राजानें आदरपूर्वक त्यांना घेऊन यायला सांगितलें.

गौतमी व कण्वमुनींचे शिष्य शकुंतलेला घेऊन दरबारांत आले. शकुंतला तोंडावर पदर घेऊन उभी होती. राजानें विचारलें—"आश्रमांत यज्ञ होम आदि कार्यांत कांहीं विघ्न तर येत नाहीं?"

मुनिशिष्यांनीं कुशल समाचार निवेदन करून म्हटलें—"महाराजांनीं कण्व मुनींची कन्या शकुंतलेशीं गांधर्व विवाह केला होता.

ती गरोदर आहे. म्हणून कण्व मुनींनीं तिला आपणांकडे पाठविली आहे."

शापाच्या प्रभावानें राजा दुष्यंत सर्व कांहीं विसरला होता. म्हणून तो म्हणाला--

"तुम्ही काम म्हणन आहां हें मला नाहीं कळलें." शकुंतलेनें तोंडावरचा पदर बाजूला सारून पतीकडे पाहिलें तरी राजानें तिला ओळखलें नाहीं. तिनें निरनिराळ्या प्रकारें राजाला आठवण करून देण्याचा प्रयत्न केला पण फुकट. तिनें बोटांतली अंगठी दाखविण्यासाठीं बोटाकडे पाहिलें. पण ती शुक्रतीर्थीं स्नान करीत असतां पडून गेली होती.

राजाला वाटलें, भर दरबारांत माझा अपमान करून या तरुणीला माझ्या गळ्यांत बांधण्याचा या लोकांचा विचार दिसत आहे. मुनिशिष्यांना वाटलें कीं राजा स्वतः दिलेलें वचन मोडत आहे. ते शकुंतलेला म्हणाले– "आम्ही आपलें कर्तव्य पुरें केलें. पतिगृहा-शिवाय स्त्रीला दुसरा आधार नाहीं. शकुंतला पाठोंपाठ येत असलेली पाहून. त्यांनीं तिला परत फिरविलें.

त्याच वेळीं आकाशांतून एक अप्सरा आली व ती शकुंतलेला उचलून घेऊन परत आकाशांत उडून गेली. राजा दुष्यंतानें तें ऐकलें. पण त्याला त्याचें दुःख किंवा आश्चर्य वाटलें नाहीं.

पुढें कांहीं दिवसांनीं एक धीवर शुक्र-तीर्थाहून राजाच्या दरबारीं आला व त्यानें एक मासा राजाच्यासमोर आणून ठेवला. त्या माशाचें पोट चिरलेलें होतें. धीवरानें एक अंगठी राजाला दाखवीत म्हटलें– "महाराज ही अंगठी या माशाच्या पोटांतून निघाली आहे. अंगठीवर महाराजाचें नांव आहे." अंगठी पाहतांच दुर्वासा मुनींच्या शापाचा प्रभाव नाहींसा झाला व राजा शकुंतलेच्या विरहदुःखानें शोक करूं लागला. राजानें राज्यांत कोठेंहि आनंदोत्सव करण्याची मनाई केली.

कांहीं काळ लोटल्यावर इंद्रानें राक्षसांशीं युद्ध करण्यासाठीं दुष्यंत राजाची मदत मागितली. इंद्राचा रथ घेऊन मातली दुष्यंत राजाकडे आला.

इंद्राच्या विनंतीस मान देऊन दुष्यंत राजानें राक्षसांचा पराभव केला व राज-धानीस परत येत असतां वाटेंत हेमकूट पर्वतावर मारीचि ऋषींचा आश्रम आहे हें ऐकून त्यांच्या दर्शनासाठीं तेथें उतरला.

आश्रमांत पाऊल टाकतांच त्याला एक विचित्र दृश्य पहावयास मिळालें. एक बालक एका सिंहाच्या छाव्याला धरून त्याला तोंड उघडायला सांगत होता. आश्रमवासी स्त्रिया त्याला अडवीत होत्या. पण तो म्हणाला– "नाहीं, मी त्यांचे दांत मोजणार आहे." त्यानें त्यांचें ऐकलें नाहीं.

जवळच दुष्यंत राजाला उभा पाहून त्या स्त्रियांनीं त्या सिंहाच्या छाव्याला बाजूला करण्याची विनंति केली. त्या मुलाच्या गळ्यांतला ताईत नाहींसा झालेला पाहून

त्या स्त्रिया घाबरून ओरडल्या—"अगबाई, ताईत कोठें गेला ?" दुष्यंत राजानें खालीं पडलेला ताईत उचलून दाखवीत म्हटलें—"हा पहा ! येथें आहे !"

स्त्रिया चकित होऊन राजाकडे पाहूं लागल्या. मारीचि मुनींनीं तो ताईत त्या मुलाच्या गळ्यांत बांधतांना असें सांगितलें होतें कीं आईबापाशिवाय या ताइताला जो कोणी स्पर्श करील त्याला तो ताईत सर्प होऊन डंसेल. मुनि स्त्रियांकडून ताइताचा महिमा ऐकून हा मुलगा आपलाच आहे व शकुंतला देखील या आश्रमांतच असली पाहिजे या गोष्टीची राजाला खात्री पटली. इकडे कांहीं मुनिस्त्रियांनीं जाऊन शकुंतलेला घडलेलें वृत्त सांगितलें.

शकुंतला मारीचि ऋषींच्या आश्रमांत पोंचल्यानंतर राजाला अंगठी मिळाल्यापासून तो विरह-दु:खानें किती दु:खी झाला आहे व त्यानें राज्यांतले सर्व आनंदोत्सव कसे बंद केले आहेत हें शकुंतलेला अप्सरांच्या तोंडीं कळलें होतें. दुष्यंत आल्याचें ऐकून ती उत्सुकतेनें त्याला भेटायला गेली. तिला पाहून राजा लज्जित झाला व त्यानें तिची क्षमा मागितली. शकुंतला म्हणाली—"चूक माझी आहे. माझें भाग्यच आडवें आलें त्याला कोण काय करणार ?" शापाची गोष्ट दोघांनाहि माहीत नव्हती. मारीचि ऋषीकडूनच त्यांना प्रथम ती गोष्ट कळली.

नंतर दुष्यंत युवराज सर्वदमन व शकुंतले-बरोबर हस्तिनापुरास आला. मारीचि ऋषींनीं मुलाचें नांव सर्वदमन असें ठेवलें होतें. हाच सर्वदमन पुढें भरत या नांवानें प्रसिद्ध झाला व त्याच्या नांवावरूनच आपल्या देशाचें नांव भारतवर्ष पडलें.

शेरसिंह पहिलवान

एका गांवीं एक पहिलवान होता. त्यानें कित्येक पहिलवानांना चीत करून मोठा नांव-लौकिक मिळविला होता. त्यानें एकदां वाघाला उभा चिरून फाडून फेंकून दिला होता. तेव्हां पासून तो स्वत:ला शेरसिंह म्हणवूं लागला.

एकदां त्यानें विचार केला कीं आपल्या पोलादी दंडावर सिंहाचें चित्र गोंदवून घ्यावें. तो न्हाव्याकडे गेला आणि सिंहाचें चित्र गोंदवून द्यायला सांगितलें. म्हणाला—"माझा जन्म सिंह नक्षत्रांत झाला आहे. मी वाघाला सुद्धां उभा चिरून फाडून फेंकला आहे."

न्हावी सुई घेऊन गोंदवायला बसला. सुई दंडाला लागतांच पहिलवान ओरडला—"काय, करतो आहेस काय ?"

"कांहीं नाहीं सिंहाची शेपटी काढतों आहें !" न्हावी म्हणाला.

"वा रे वा ! सर्व मोठमोठे लोक आपल्या कुत्र्यांच्या शेपट्या कापून टाकतात हें माहीत नाहीं वाटतें तुला. शेपटी कापलेला कुत्रा शिकार करण्यांत जास्त पटाईत असतो. मग शेपटी कापलेला सिंह किती शूर निघेल ! तूंच पहा ! म्हणून शेपटी सोडून बाकी सिंह काढ." पहिलवान म्हणाला.

न्हाव्यानें बरें म्हटलें आणि पुन्हां सुई दंडाला लावली. त्या बरोबर पहिलवान आणखी जास्त जोरानें ओरडला—"आतां काय गोंदतो आहेस ?"

"कां ? सिंहाचा कान," न्हावी म्हणाला.

"वा रे वा ! तुला माहीत नाहीं वाटतें ! अरे, शिकारी कुत्र्यांचे कान लोक कापून टाकतात." पहिलवान म्हणाला.

"बरें तर बिना कानाचा सिंह काढ-तों मी !" न्हावी म्हणाला. न्हाव्यानें दंडाला

सुई लावल्या बरोबर पहिलवान तसाच पुन्हां जोरानें ओरडला–"अरे, हें काय चालवलें आहेस तूं?"

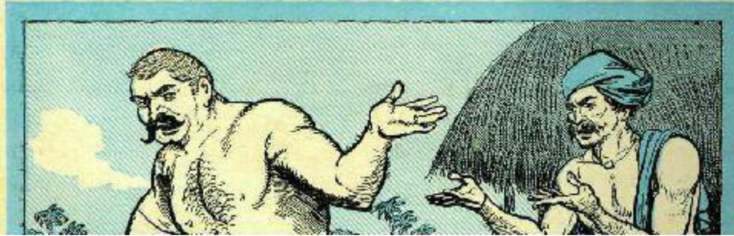
"मी सिंहाची कंबर काढीत आहें!" न्हावी म्हणाला.

"वा रे वा! तुला माहीत नाहीं वाटतें कीं सिंहाची कंबर किती नाजूक म्हणजे बारीक असते ती? अरे, मोठ मोठ्या कवींनीं सुंदर स्त्रियांच्या कंबरेला सिंहाच्या कंबरेची उपमा दिली आहे. तुला एवढें देखील माहीत नाहीं वाटतें. कंबर जेवढी बारीक तेवढें मोठें सौंदर्य. म्हणजे कंबर अगदीं अदृश्य असेल तर सौंदर्य किती बरें मोठें होईल? मला वाटलें होतें कीं तुला हें सर्व माहीत असेल. पण तूं गांवठी कामें करणारा अगदीं हजाम दिसतो आहेस."

न्हाव्याला देखील कोणी हजाम म्हटलेलें आवडेल का? त्या शिवाय न्हाव्यानें विचार केला, स्वारीला गोंदवून तर घ्यायचें आहे पण त्या साठीं कळ सोसायची मात्र तयारी दिसत नाहीं. वरच्या गप्पा मारण्यांत पटाईत दिसते आहे स्वारी. म्हणून म्हणाला–"तुम्हांला गोंदवून घ्यायचें दिसत नाहीं. तुमच्या बरोबर सोंगें करीत बसायला मला नाहीं वेळ. आपली वाट धरा. मला पुष्कळ कामें आहेत."

तें ऐकून पहिलवानाला राग येण्या ऐवजीं 'बरें झालें पीडा गेली!' असें वाटलें व तो आनंदानें तेथून पाय काढीत म्हणाला–"तुला हें काम येत नव्हतें तर तूं आधींच सांगावयाचें होतें. मी आणखी कोणाकडे तरी गेलों असतों."

असें सांगत मिशांवर ताव देत पहिलवान निघून गेला आणि न्हावी–"वा रे पहिलवान! म्हणे, सिंहाला उभा फाडून टाकला होता!"

आपल्या देशांत मोठमोठ्या वीर स्त्रिया होऊन गेल्या आहेत. दुर्गावती, अहिल्याबाई होळकर, झांशीची राणी लक्ष्मीबाई वगैरे शूर स्त्रियांचें नांव ऐकून आज देखील आपण आदरानें आपली मान वांकवतों. त्यांनीं आपल्या शौर्य व पराक्रमानें कित्येक शूर वीरांची देखील मान खालीं करविली आहे. रुद्रमदेवी अशीच एक शूर स्त्री होती. ती वरंगलच्या काकतीय राजघराण्यांत जन्मली होती. आपले वडील गणपतिदेव वारल्यावर तिनें पन्नास वर्षें अखंड राज्य केलें.

आपल्या देशांत कित्येक हिंदू राज्यघराणीं होऊन गेलीं. त्यांत वेंगीच्या चालुक्य राजवंशाची राजवट संपत आल्यानंतर आंध्र प्रांतातल्या वरंगल या स्थानी काकतीय साम्राज्य स्थापन झालें. वरंगलच्या या काकतीय वंशाच्या कारकीर्दींत कला व संस्कृति फार उन्नत होती व प्रजा सुखी होती.

काकतीय वंशाचा राजा गणपतिदेव हा एक महा पराक्रमी राजा होता. त्याला रुद्रम्मा नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. वरंगलच्या गादीला तिच्याशिवाय दुसरा कोणी वारस नव्हता. म्हणून राजा गणपतिदेव यानें तिला घोड्यावर स्वारी करणें व शस्त्रविद्या वगैरे शिकवून देण्याची उत्तम व्यवस्था केली होती.

रुद्रमदेवीच्या आईचें नांव नारम्मा होतें. आपल्या एकुलत्या एका मुलीला संगीत, नृत्य व इतर ललितकला शिकवून उत्तम गृहिणी करावें असें तिला वाटे. पण मुलगी तिचें ऐकत नसे व दागदागिन्यांच्या मधुर संगीताच्या जागीं शस्त्रास्त्रांचा खणखणाट तिला जास्त आवडत असे. नारम्मानें पतीला

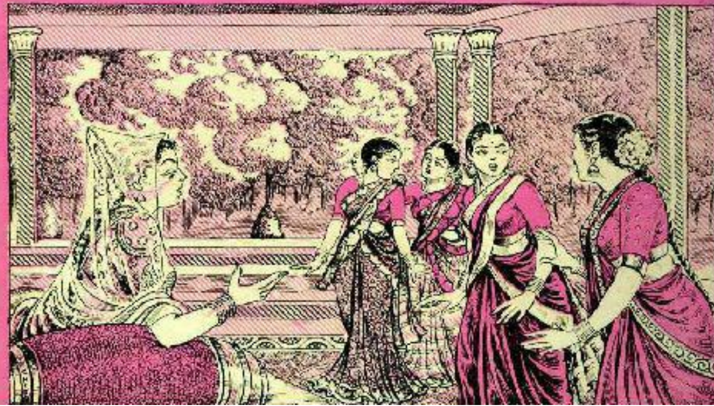
कितीदां सांगितलें कीं मुलींना हें सर्व शोभत नाहीं. पण गणपतिदेव तिच्या बोलण्याकडे लक्ष देत नसे. फक्त स्मित करून निघून जात असे.

रुद्रम्माच्या मैत्रिणींना पण रुद्रम्माचें हें वागणें आवडत नसे. त्यांनीं तिला अनेक प्रकारें समजावून सांगितलें कीं आई सांगते तसें वागत जावें. बायकांना असें वागणें शोभत नाहीं. पण रुद्रम्मा ऐकत नाहीं असें पाहून एकदां त्यांनीं तिची छान खोड मोडण्याचें ठरविलें. एकदां रुद्रम्मा बागेंत बसली असतां सर्व मैत्रिणी आल्या व चेष्टा करीत म्हणाल्या—"युवराजांचा जय असो! युवराजांचा जय असो!"

तें ऐकून रुद्रम्मा दचकेल व रागावेल असें त्यांना वाटलें होतें. पण रुद्रम्मानें गंभीरपणें विचारलें—"युवराजांकडून तुम्हांला काय पाहिजे?"

तो अनपेक्षित प्रश्न ऐकून सर्व मैत्रिणी चकित होऊन परस्परांचीं तोंडें पाहूं लागल्या.

"काय झालें तुम्हांला! लाजतां कां? मागा न काय पाहिजे तें!" रुद्रम्मा म्हणाली.

मैत्रिणींनीं विचार केला, गंमत करावी. म्हणून खवचटपणानें एक मैत्रीण म्हणाली—"आम्हांला काय पाहिजे विचारतां? या लवचिक मनगटांत बांगड्याच शोभतात. तुम्ही हातांत शस्त्र घेऊं नये, फेंकून द्यावें तें, असें आम्हांला वाटतें. आमचें एवढें मागणें स्वीकार करा!"

रुद्रम्मा तें ऐकून थोडी देखील रागावली नाहीं. ती म्हणाली—"कबूल! पण एका अटीवर. मला खड्ग युद्धांत जर कोणी हारवलें तर मी पुन्हां कधीं हातीं शस्त्र घेणार नाहीं."

मैत्रिणींना तें उत्तर ऐकून आनंद झाला. त्यांना वाटलें होतें कीं कोणीहि पुरुष रुद्रमदेवीला खड्ग युद्धांत खात्रीनें हारवील. म्हणून त्यांनीं ती गोष्ट रुद्रमदेवीची आई नारम्मा हिला जाऊन सांगितली. नारम्माला देखील वाटलें कीं रुद्रम्माला खड्गयुद्धांत हारविणें तितकेंसें कठीण काम नाहीं. तिनें पंतप्रधानांना बोलाविलें आणि म्हणाली—"तुमच्या सैन्यांत खड्ग विद्येंत जो कोणी प्रवीण असेल त्याला घेऊन या."

मंत्री म्हणाला—"राणी सरकार! राजकन्येला खड्ग युद्धांत हारवणें कोणालाहि

शक्य नाहीं. तो नाद आपण सोडून द्यावा." तें ऐकून नारम्माला आश्चर्य वाटलें. म्हणाली— "तुम्ही सुद्धां असें म्हणतां आहां! म्हणजे बायकांशीं युद्ध करण्याची शक्ति सुद्धां तुमच्या पराक्रमी सरदारांत नाहीं म्हणावयाची?"

"राणी सरकार! आपल्या सेनापतींचा मुलगा खड्ग युद्धांत फार निपुण आहे असें मी ऐकलें आहे. त्याला विचारून पाहतों, पाहिजे तर!" असें सांगून पंतप्रधान निघून गेले.

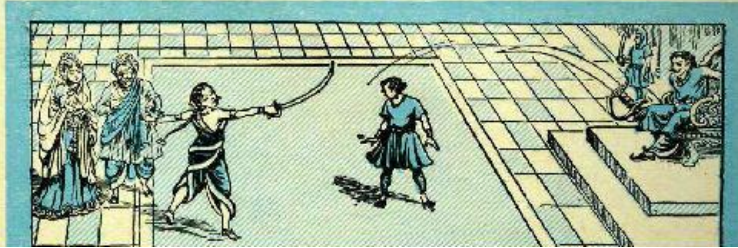
दुसऱ्या दिवशीं रुद्रम्मा व सेनापतींचा मुलगा यांचें द्वन्द्व ठरलें. स्वतः राजाच्या समोर खास महालांत द्वंद्व युद्धाची तयारी करण्यांत आली होती. राणी नारम्मा देखील पंतप्रधानांबरोबर द्वंद्व पाहायला आली होती. चुरशीचें द्वंद्व झालें व रुद्रमदेवीनें सेनापतींच्या मुलाला कांहीं क्षणांत निरायुध केलें.

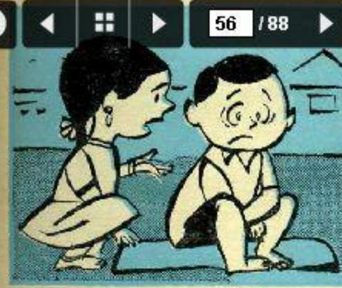
राणी चकित झाली. परंतु मुलीनें शस्त्र-विद्या सोडावी म्हणून तिनें जास्तच हट्ट धरला. तिला वाटलें कीं मुलगी लग्नच करणार नाहीं. परंतु रुद्रमदेवी लग्नास तयार झाली. म्हणून राणीला आपला हट्ट सोडून द्यावा लागला.

गणपतिदेव स्वर्गवासी झाल्यावर गादीला दुसरा वारस नसल्यामुळें रुद्रमदेवीलाच गादीवर बसविण्यांत आलें. तिच्या राज्यांत प्रजा फार सुखी होती.

गणपतिदेवाप्रमाणें रुद्रमदेवीला देखील मुलगा झाला नाहीं. मुलीच झाल्या. तिनें आपल्या मुलीचा मुलगा प्रतापरुद्र यालाच दत्तक घेतला व तो रुद्रमदेवीच्या मागून गादीवर बसला. त्यानें रुद्रमदेवीच्या हाता-खालीं राज्यव्यवस्थेचें शिक्षण घेतलें.

रुद्रमदेवीचा शासनकाळ काकतीय साम्रा-ज्यांतला सुवर्णयुग मानला जातो.

माझें पिल्लूं नाहींसें झालें आहे.
आपल्या वडिलांना सांगून वर्तमान पत्रांत जाहिरात कां नाहीं देत?
काय फायदा? माझ्या पिल्लाला वर्तमानपत्र वाचायला येईल तर ना?

तूं असें तोंड घट्ट बंद करून बसलास तर कसें? बाळ, हट्ट नको करूस. जरा आ कर पाहूं, म्हणजे डॉक्टर आपलें बोट काढून घेतील.

तो दांत नाहीं डॉक्टर! तुम्ही दुसराच दांत काढला वाटतें?
घाबरूं नका! थांबा! मी तो दांत देखील काढून टाकतों. त्यांत काम मोठेसें?

"नशीब बलवत्तर समज, पडलास तर डॉक्टराच्या अगदीं घरासमोर पडलास. नाहींतर काय झालें असतें कोणास ठाऊक.
"अहो पण, मी देखील डॉक्टर आहें."

बुडुक

एका रानांत एका तलावाजवळ ससे रहात असत. ससे तलावाकाठच्या झाडांचीं कंदमुळें खात असत. एकदां झाडाचें एक फळ तळावांत पडलें आणि बुडुक असा आवाज झाला.

"बापरे बाप! बुडुक!" ससे बावरून वाट फुटेल तिकडे पळत सुटले.

त्यांना वाटेंत एक कोल्हा भेटला. त्यानें विचारलें–"कां, पळतां कां? काय भानगड आहे?"

ससे म्हणाले–"बुडुक येतो आहे बुडुक! पळ!" कोल्ह्याला भीति वाटली आणि तो सुद्धां पळूं लागला.

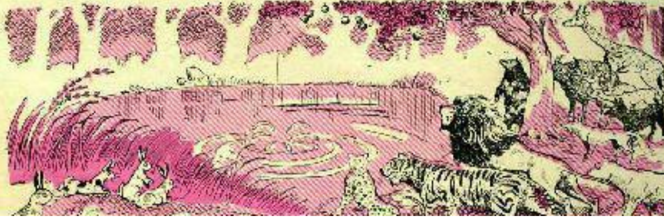
अशा तऱ्हेनें हळूहळू हरणें, गेंडे, चित्ते, लांडगे सर्व जनावरें पळूं लागलीं.

त्यांना वाटेंत सिंह भेटला. त्यानें विचारलें–"काय झालें काय पळायला?" तो थोडा रागांतच होता.

"बुडुक येतो आहे!" सर्व जनावरें म्हणालीं.

"मी त्याचा समाचार घेतों. दाखवा मला तुमचा तो बुडुक!" सिंह म्हणाला. ससे सिंहाला घेऊन त्या तलावावर आले. बरोबर सर्व जनावरें अर्थातच होतींच. त्याच वेळीं एक फळ पाण्यांत पडलें व त्याचा 'बुडुक!' असा आवाज झाला.

"तो पहा तुमचा बुडुक!" सिंह स्मित करून म्हणाला.

एका गांवीं एक सुतार व लोहार रहात असत. दोघांना आपल्या कलेचा फार अभिमान होता. एकदां दोघांमध्यें वादविवाद झाला–"मी मोठा, मी हुशार!"

शेवटीं भांडण विकोपाला गेलें व दोघांनीं गांवच्या एका राजाकडे फिर्याद केली. राजा हुशार होता. त्यानें विचार केला कीं दोघांच्या चढाओढींत एखादें उपयोगी यंत्र किंवा वस्तु निघाली तर पहावी. म्हणून राजानें सुताराला एवढेंच विचारलें–"तूं काय काय केलें आहेस तें सांग."

सुतार म्हणाला–"मालक! मी जातीचा सुतार आहें. मीं कित्येक सुंदर वस्तु केल्या आहेत. पाहणाराचे डोळे दिपून जातात."

लोहार म्हणाला–"मालक! हा सुतार थापा मारतो आहे. आपण एकदां मी केलेल्या वस्तू पहाव्या व सांगावें कीं मी मोठा कीं हा मोठा."

दोघे म्हणाले–"मालक! आम्ही काय केलें हें पाहून आपणच ठरवावें कीं कोण मोठा व कोण लहान!"

राजा म्हणाला–"हें पहा! तुम्ही कोणत्या वस्तू घडविलेल्या आहेत हें मी पाहिलेलें नाहीं. त्या तुम्ही स्वतःच्या हातानें घडविल्या कीं दुसऱ्या कोणी घडवून दिल्या हें देखील मी पाहिलेलें नाहीं. तेव्हां तुम्ही दोघे आतां घरीं जा. मी तुम्हांला दहा दिवसांचा अवधी देतों. त्या अवधींत जो कोणी उत्तम

वस्तु घडवून आणील त्याला मी तो मागेल ती किंमत देईन आणि दोघांपैकीं अधिक हुशार कोण आहे हें देखील सांगेन."

सुतार व लोहार दोघे राजाचा निरोप घेऊन आपापल्या नशिबाची परीक्षा करण्याचें ठरवून विचार करीत घरीं गेले. घरीं गेल्या-बरोबर त्यांनीं कामाला सुरवात केली.

दहा दिवसांनीं लोहार एक लोखंडाचा मासा करून घेऊन आला आणि राजाला दाखवून म्हणाला—"मालक या माशावर आपण पाहिजे तर शंभर पोतीं धान्य ठेवून पहा, हा पाण्यावर तरंगेल."

तें ऐकून राजा हंसला. म्हणाला—"शंभर पोतीं तर काय दहा पोतीं तरी राहतील कीं नाहीं शंकाच!" त्यानें आपल्या नोकरांकरवीं त्या माशाच्या पाठीवर पोतीं टाकवलीं व खरोखरच शंभर पोतीं लादलीं तरी मासा बुडाला नाहीं. सर्वांनीं आश्चर्यानें तोंडांत बोटें घातलीं. राजानें लोहाराच्या कलेची प्रशंसा करून त्याला पुष्कळ बक्षिस दिलें.

थोड्या वेळानें सुतार एक लाकडी घोडा घेऊन आला. तो घोडा पाहून राजा हंसला. म्हणाला—"अरे, हा घोडा करून आणा-वयाला का दहा दिवस लागले. माझीं नातवंडें बसून खेळतील याच्यावर! हा घोडा दाखवून तूं लोहारानें केलेल्या लोखंडी माशाची बरोबरी करणार होय?"

सुतार तितक्याच आत्मविश्वासानें म्हणाला—"मालक! माझ्या या लाकडी घोड्याची बरोबरी लोहाराचा मासा काय करणार? या घोड्याच्या मानेला ज्या कळा बसविलेल्या आहेत त्यांत सर्व जादू आहे. त्यांतली पहली कळ दाबली कीं घोडा आकाशांत उडूं लागेल. दुसरी दाबली कीं घोड्याचा वेग वाढूं लागेल. एका मागून एक कळ दाबीत गेल्यास वेग सारखा

वाढतच जाईल व शेवटची कळ दाबली कीं सूर्याचे घोडे सुद्धां त्याच्या मागें पडतील."

सुतार आपल्या घोड्याचें वर्णन करीतच होता, राजाचा सर्वांत धाकटा मुलगा तेथें येऊन घोड्याचें वर्णन ऐकूं लागला. सर्व वर्णन ऐकल्यावर तो आपल्या बापाला म्हणाला—"बाबा, मी एकदां या घोड्यावर बसून पाहूं का? आकाशांतून जमिनीवरचीं घरें, डोंगर, पर्वत, नद्या कशा दिसतात हें मला पहावयाचें आहे."

राजा म्हणाला—"हा घोडा उडतो कीं नाहीं हेंच अजून मी पाहिलें नाहीं व समज उडूं लागला पण खालीं उतरला नाहीं तर?"

पण सुतार मध्येंच म्हणाला—"मालक! आपण कांहीं भिण्याचें कारण नाहीं. धाकट्या मालकांनीं खुशाल पाहिजे तर घोड्यावर बसावें. हा घोडा वर उडतो व पाहिजे तेव्हां खालीं पण उतरतो."

राजानें आपल्या मुलाला पुष्कळ सम-जावण्याचा प्रयत्न केला. पण धाकटा मुलगा फार लाडका होता. राजा सर्व प्रकारें त्याचे लाड पुरवी. म्हणून त्यानें होकार दिला. पण मुलाला बजावून सांगितलें कीं फक्त पहिलीच कळ दाब.

राजकुमारानें कबूल केलें व त्यानें पहिली कळ दाबली, त्याबरोबर घोडा आकाशांत उडूं लागला. राजकुमारानें दुसरी कळ दाबली, घोडा वायुवेगानें उडूं लागला. खालीं जमिनीवरचीं घरें, झाडें, पर्वत व डोंगर पाहून त्याला मजा वाटूं लागली. हळूहळू तो एकेक कळ दाबीत गेला आणि घोडा इतक्या जोरानें उडूं लागला कीं राजकुमाराला वाटलें कीं आतां आपण झोक जाऊन पडणार. म्हणून त्यानें एका मागून एक कळ सैल करायला सुरवात केली. शेवटची कळ सैल केली तेव्हां घोडा खालीं उतरूं लागला.

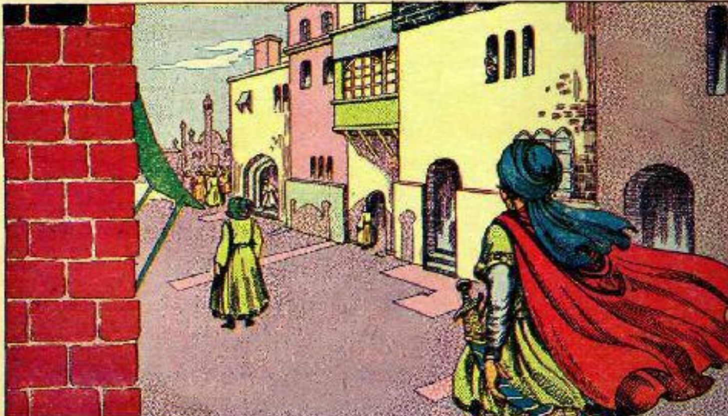
पक्षी घिरट्या घालतात तसा घोडा एका शहरावर घिरट्या घालूं लागला. राजकुमार खालीं उतरला व घोड्याला खाकेंत घेऊन एका धर्मशाळेंत गेला. तेथें एक खोलींत घोडा ठेवून तो बाजारांत निघाला. त्याला खूप भूक लागली होती. त्यानें एका खानावळींत पोटभर खाऊन घेतलें व नंतर गंमत पहायला निघाला.

तें गांव अगदीं नवीन गांव होतें. एका जागीं त्याला लोक घोळका करून उभे आकाशाकडे पहात असलेले दिसले. हें काय बरें पहात आहेत आकाशांत ? त्याला आश्चर्य वाटलें. कारण आकाशांत त्याला कांहींच दिसत नव्हतें. जवळ जाऊन त्यानें एकाला विचारलें—"काय हो ! तुम्ही असे आकाशाकडे काय पाहतां आहां ? आकाशांत तर कांहींच दिसत नाहीं ?"

तो मनुष्य चकित होऊन राजकुमाराकडे पाहूं लागला. अनोळखी चेहरा पाहून त्यानें विचारलें—"तुम्ही या गांवचे दिसत नाहीं ? नाहींतर हा प्रश्न तुम्ही केला नसता. आमच्या राजाला एक मुलगी आहे. तिचें सौंदर्य अप्सरांना देखील लाजवील असें आहे. राजाची ती एकुलती एक मुलगी असल्यानें फार लाडकी आहे. त्या मुलीवर कोणाची नजर पडूं नये म्हणून राजा फार काळजी वाहतो. राजमहालांत ती मुलगी असेपर्यंत राजाला तिच्या काळजीमुळें झोप देखील येत नसे. म्हणून त्यानें आकाशांत मंत्रबळानें एक महाल बनविला आहे व त्यांत त्यानें आपल्या मुलीला ठेवलें आहे. रोज राजा एकदां आपल्या मुलीला भेटून येतो. आम्ही रोज त्याला जातांना व येतांना पाहातों. आज थोडा उशीर झाला परत यायला, म्हणून आम्हांला थोडें आश्चर्य वाटलें. म्हणून पहात होतों."

राजकुमाराला ती गोष्ट म्हणजे स्वप्नांतल्या अद्भुत रम्य कथेसारखी वाटली. आकाशांत महाल आणि त्यांत अप्सरांना लाजविणारी सुंदर राजकन्या ! काय वाटेल तें झालें तरी चालेल, आपण आपल्या नशिबाची परीक्षा पाहायची ! त्यानें आपल्या मनाशीं ठरविलें.

दिवसभर तो विचार करीत धर्मशाळेंतल्या आपल्या खोलींत पडून राहला. चांगला काळोख पडल्यावर त्यानें आपला घोडा काढला आणि त्यावर बसून आकाशांत उडूं लागला. कांहीं वेळ घिरट्या घातल्यावर

त्याला ढगांत एक महाल दिसला. त्यानें त्या दिशेनें आपला घोडा वळविला व महाला-बाहेर घोडा थांबवून घोड्यावरून उतरून महालांत गेला.

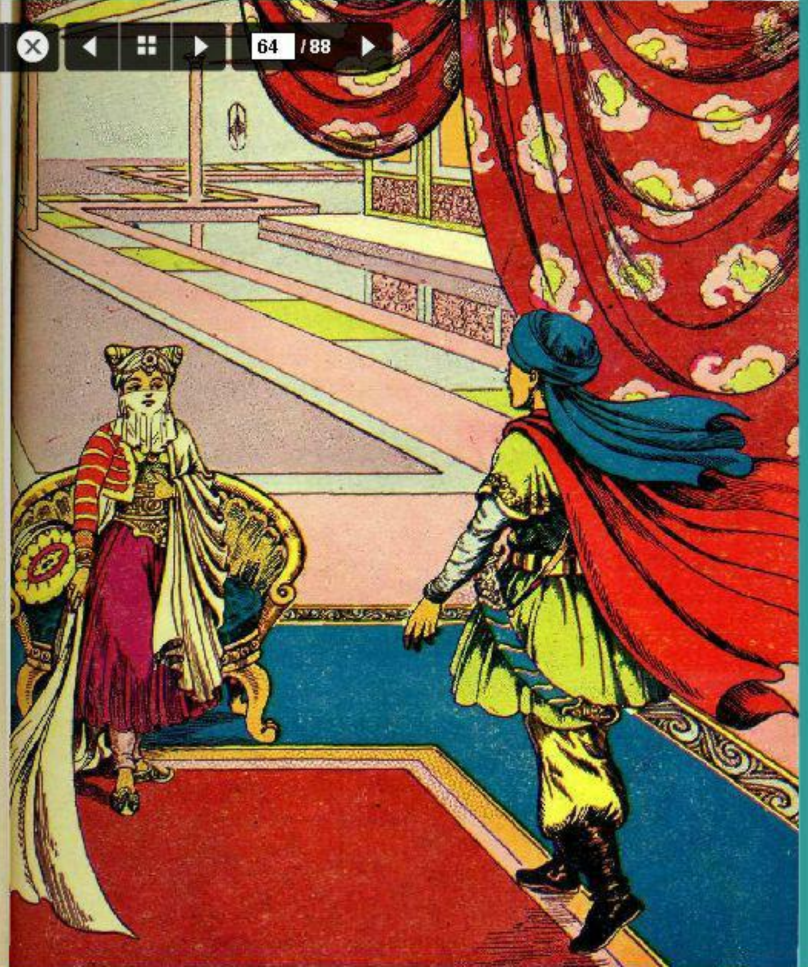
कोणी येत असल्याची चाहूल लागतांच वडील आले असावेत असा विचार करून राजकन्या बाहेर आली. पण एका नवीन तरुणाला पाहून ती चकित झाली. कोणीतरी देवपुरुष असावा. नाहींतर आकाशांतल्या या घरांत तो कसा पोंचेल ? त्याला बसायला आसन देण्याच्या हेतूनें ती खुर्चीवरून उठली.

तिचें तें अपरूप सौंदर्य पाहून राज-कुमाराचा स्वतःच्या डोळ्यांवरच विश्वास बसेना. ही खरोखरच कोणीतरी स्वर्गांतली अप्सराच असली पाहिजे.

राजकुमाराला पाहून राजकन्या देखील मोहित झाली होती. तिला वडिलांची भीति वाटत होती. वडिलांनीं आम्हां दोघांना एकत्र पाहिलें तर या तरुणाचें मुंडकेंच उडवतील. याच्याशीं माझा विवाह झाला तर मी किती सुखी होईन ? पण बाबांना तें कबूल झालें नाहीं तर ?

दोघांचें परस्परांवर प्रेम बसलें. दोघांनीं गांधर्व विवाह करून घेण्याचें ठरविलें व लग्न करून घेतलें. राजकुमार रात्रभर त्या महालांतच राहिला आणि उजाडण्यापूर्वी आपल्या घोड्यावर बसून परत धर्मशाळेंत जाऊन पोंचला.

तो गेल्यावर राजा नित्याप्रमाणें आपल्या मुलीला भेटण्यासाठीं महालांत आला. आंत पाऊल टाकतांच त्याच्या संशयी मनाला कोणीतरी येऊन गेलें असावें असें वाटलें. कारण महालांतल्या वस्तू जागच्या जागीं नव्हत्या व राजकुमारी सुद्धां आनंदानें फुलून गेली होती.

तें पाहून राजाला फार वाईट वाटलें. तो मुलीजवळ कांहीं बोलला नाहीं. आपल्या महालांत जाऊन विचार करीत अंथरुणावर पडून राहिला. आतां मनाविरुद्ध त्याला आपल्या मुलीच्या रक्षणासाठीं कांहीं पाहरेकऱ्यांना आकाशांतल्या महालांत न्यावें लागणार. कोण बरें असावा तो—मनुष्य कीं देव ?

राजाला काळजींत पाहून मंत्र्यांनीं कारण विचारलें. राजानें घडलेलें वृत्त सांगून मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. म्हणाला—"माझ्या शिवाय आजपर्यंत त्या महालांत कोणी गेला नाहीं. मंत्र बळाशिवाय कोणी तेथवर पोंचूं शकत नाहीं. तो कोण बरें असावा ? त्याला पकडायचें कसें ?"

मंत्री म्हणाले—"आपल्या सैन्यांत एका-हून एक शूर सरदार असतां काळजी कसली. चौघांना घेऊन जावें आणि महालाच्या चार दिशांना रात्रंदिवस पहारा देण्याचें काम त्यांना द्यावें. कोणी चोर सांपडला तर त्याला धरून बांधून ठेवावें."

राजाला नाइलाजानें तो सल्ला मान्य करावा लागला. संशयी वृत्तीचा तो राजा होता. म्हणून त्यानें चार म्हाताऱ्या सरदारांची निवड केली व संध्याकाळ झाल्यावर त्यांना महालांत घेऊन गेला आणि त्यांना चारी कोपऱ्यांवर पहारा देण्यास नेमून परत आला.

परंतु म्हातारे पाहरेकरी थोडा वेळ पहारा देऊन पेंगूं लागले व आणखी कांहीं वेळानें छान घोरूं लागले.

त्या रात्रीं राजकुमार आला व रात्रभर राजकन्येबरोबर महालांतच राहाला. पहाटे उठून राजकन्येचा निरोप घेऊन पुन्हां धर्म-शाळेंत परत गेला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

अतिथि देवोभव

आंध्रदेशांतल्या एका खेडे गांवांत एक वाणी रहात असे. तसा तो श्रीमंत नव्हता. पण खाऊन-पिऊन सुखी होता, एवढें खास. स्वभावानें तो फार चिकू होता. भिकाऱ्याला एक मूठभर तांदूळ देखील तो घालीत नसे.

त्याची बायको देखील त्याच्या सारखीच स्वभावानें फार चिकू होती. व्यर्थ खर्च होऊं नये म्हणून काळजी घेणें गैर नाहीं. पण नवऱ्याला किंवा आश्या गेल्याला पोटभर जेवायला वाढणें हा तर प्रत्येक गृहिणीचा धर्म आहे. पण ही बाई स्वभावानें अगदीं निराळी होती.

त्यांना एक मुलगा होता. अजून तान्हाच होता. बाप विचार करी, मुलगा मोठा होईपर्यंत,—सुंदर बांकदार मिसुरड्या निघेपर्यंत मला चैन कोठून मिळणार ? एके दिवशीं सोसाट्याचा वारा सुटला आणि मुसळधार पाऊस पडूं लागला. दार लावून दोघें नवरा-बायको बसलीं होतीं. पण कोणीतरी दार ठोठावलें. दार उघडून पाहतात तर एक वाटसरू. ओलाचिंब तसाच आंत शिरला. तोंडानें म्हणत होता—"काय पण पाऊस आहे ? किती पुढें जायचें आहे ? परंतु पुढें जाणें आतां कांहीं शक्य नाहीं."

"काय हें ! सगळें घर पहा, कसें भिजून गेलें आमचें !" वाण्याची बायको म्हणाली.

जणुं कांहीं ऐकूं आलेंच नाहीं, अशा तऱ्हेनें तो म्हणाला—"दैव माझें, तुमच्या सारख्यांच्या घरीं पाय धरायला जागा मिळाली. जी कांहीं मीठ भाकर वाढाल ती खाऊन पडून राहीन व उद्यां सकाळीं आपल्या वाटेला लागेन."

दोघांना त्याचें तें लाघवी बोलणें आवडलें नाहीं. पण त्याला बाहेर जा म्हणून सांगणें देखील बरें वाटलें नाहीं. पाहुण्याचें वागणें त्यांना सर्वच विचित्र वाटलें. त्यानें आंत आल्याबरोबर निःशंकपणें आपलें गाठोडें सोडलें. वाळलेले कपडे काढून घेतले आणि ओले कपडे बदलून ते वाळत टाकले व पलंगावर बसून गप्पा मारूं लागला. वाण्याच्या बायकोनें नवऱ्याचें पान वाढलें तेव्हां अर्थातच पाहुण्याचें पण वाढावें लागलें. पण या उपटसुंभ्याला नवऱ्याच्या बरोबरीनें जेवायला बसलेला पाहून तिच्या छातीवरून जणूं कांहीं सांपच चालून गेला. तिनें नवऱ्याला भाजी वाढली व पाहुण्याला फक्त चटणी. पण सैंपाकघरांत जाऊन परत येऊन पाहते तर नवऱ्याच्या पानांत चटणी व पाहुण्याच्या पानांत भाजी. थोड्या वेळानें तिनें ताकभाताच्या वेळीं दह्याची कवडी नवऱ्याला वाढली. पण ती भातावर विरघळून गेली. पाहुण्याच्या पानावर खालचें फुटलेलें दही वाढलें तर भातावर त्याची सुंदर कवडी झालेली. वाण्याच्या बायकोला हा सर्व चमत्कार वाटला. हा पाहुणा देव तरी असला पाहिजे नाहीं तर भूत तरी.

जेवणें आटोपल्यावर पाहुण्यानें वाण्याच्या बायकोची फार स्तुति केली. म्हणाला— "गृहिणी असावी तर अशी! मन तृप्त झालें!"

वाण्याला सुद्धां आश्चर्य वाटलें. बायकोनें फक्त दोघांचाच सैंपाक केला होता. पाहुण्याला जेवायला कसें वाढलें? आतां ती काय खाणार या विवंचनेंत तो होता. पण बायको जेव्हां सैंपाकघरांत गेली तेव्हां तिला देखील आश्चर्यच वाटलें. तशी ती कधीं कांहीं उरवीत नसे. पण त्या दिवशीं नवऱ्याकरितां चार भाकऱ्या सकाळीं केल्या होत्या. आणि नवरा संध्याकाळपर्यंत आलाच नाहीं. म्हणून त्या भाकऱ्या उरल्या होत्या. त्या खाऊन पाणी पिऊन रहावें या विचारांत ती होती. पण होत्या कुठें भाकऱ्या. चकितच झाली ती. ती बाहेर आल्यावर तो म्हणाला— "बाई समाधान झालें मनाचें! मागून घ्या पाहिजे तो वर! तीन वर देतों मी तुम्हांला."

वाण्यानें विचार केला वस्ताद दिसतो आहे. थट्टेखातर म्हणाला—"आम्हांला देवानें तुमच्या कृपेनें काय कमी दिलें आहे? पण वाटतें, एकदां आमच्या या बाळूला मिसुरडें निघालें कीं आम्हीं मोकळे!"

"बाई, तुम्ही पण सांगा ना तुमच्या मनांत काय आहे तें!" पाहुण्यानें विचारलें.

वाण्याच्या बायकोनें पण गमतीखातर म्हटलें—"आमची काय इच्छा असणार! देवाची माझ्यावर कृपा असती तर मी देवाजवळ हेंच मागणें मागितलें असतें कीं मी ज्या वस्तूला हात लावीन ती कमींत कमी हातभर तरी लांब व्हावी." बोलतांना तिच्या मनांतला हेतु हा होता कीं दोन वार कापड अडीच वार व्हावें. हातभर लांब पडवळ दोन हात व्हावें!"

पाहुण्यानें विचारलें—"कोठें आहे मुलगा तुमचा?" दोघे त्याला पाळण्याजवळ

बोलावून घेऊन गेले. पाहतात तर त्या तान्ह्या मुलाला सुंदर मिशा निघालेल्या. पाहून दोघे थक्क झाले. बायकोच्या तोंडाचें तर पाणीच पळून गेलें. ही भुताटकी आहे, तिची खात्री झाली.

तेवढ्यांत तिला एक शिंक आली व तिनें नाकावरून नुसता हात फिरवला. त्याबरोबर तिचें नाक एक हातभर लांब झालें. ती ओरडली—"अहो! पाहिलेंत का हें! आतां मी काय करूं? कोठें जाऊं? कोणाला तोंड दाखवूं?" ती आवसा बोक्शी रडूं लागली.

दोघं नवराबायको रडूं लागलीं. वाणी पाहुण्याकडे बोट दाखवून म्हणाला—"हें सर्व याचें कृत्य आहे!"

"मी काय करूं? तुम्ही मागितलेंत तें मी दिलें. तुम्ही विचार करून वर मागायला हवा होता. अजून एक वर बाकी आहे. तो तरी विचार करून मागा, म्हणजे झालें." असें म्हणून त्यानें थोडें स्मित केलें.

दोघां नवराबायकोनें त्याच्याकडे केंविलवाण्या मुद्रेनें पाहिलें. पण त्यांना हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं त्यांच्या पाहुण्यांच्या जागीं त्यांना एक निराळीच मूर्ति दिसली. त्याचें तें तेजस्वी रूप पाहून दोघांनीं अपोआप हात जोडले व साष्टांग नमस्कार करून दोघें म्हणालीं—"देवा! चूक झाली आमची. पाहुण्याच्या रूपानें देव येत असतो ही गोष्ट आम्ही दोघं पार विसरलों होतों. क्षमा करा. 'अतिथि देवो भव!' आतां एकच वर द्या. पहिले दोन वर मागून आम्हीं जें मिळविलें तें तुम्ही या तिसऱ्या वरानें परत घ्या!" असें म्हणून दोघं देवाच्या पायां पडलीं. पण उठून पाहतात तों देव होता कोठें? वाण्याच्या बायकोचें नाक पहिल्यासारखें झालें. ती धांवत पाळण्याजवळ गेली. मुलाच्या ओंठावरच्या मिशा नाहींशा झाल्या होत्या. तिनें मुलाची दृष्ट काढली व त्याला घेऊन धांवत नवऱ्याजवळ आली.

दोघं धांवत दार उघडून घराबाहेर गेलीं तेव्हां आकाशांत दूर त्यांना देव हळू हळू अदृश्य होत असलेला दिसला.

त्या दिवसापासून दोघानीं कान धरला. नीट अतिथि सत्कार करूं लागलीं व त्यांनीं 'अतिथि देवो भव!' चा धडा घेतला.

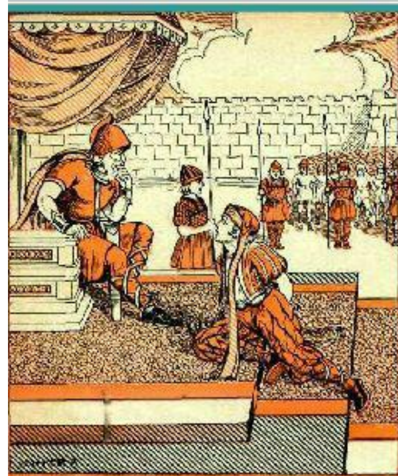
फार पूर्वी जर्मनींत एक योद्धा होता. त्याच्या पराक्रमाची वाखाणणी देशभर होत होती. पण एका गोष्टीबद्दल सर्व त्याला नांवें ठेवीत—"इतका मोठा वीर, पण लुटेऱ्याचा धंदा करतो!" त्याचें नांव ऐकलें कीं व्यापाऱ्यांच्या अंगाचा थरकांप उडून जाई. म्हणून व्यापारी कधीं एकट्यानें प्रवास करीत नसत. दहादहा वीसवीस व्यापारी मिळून प्रवास करीत असत.

त्या काळांत प्रवास घोड्यावरून किंवा घोड्याच्या गाडींतून करावा लागे. व्यापारी आत्मरक्षणासाठीं छोटेंखानी सैन्य ठेवीत. पण या लुटेऱ्याचे अनुयायी छापा मारून माल लुटून नेत. ते कोठून येत व कोठें निघून जात कोणाला कळत नसे. राजाच्या कानावर चोराच्या विरुद्ध कागाळ्या येऊं लागल्या. राजानें त्याला पकडण्याचा पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला. पण कोणी त्याला पकडूं शकला नाहीं.

देशांत चोराचा कोणी मित्र उरला असेल तर तो त्याचा घोडा होता. तो घोडा खरोखरच एक विलक्षण घोडा होता. त्याच्या अंगांत दैवी शक्ति होती. तो मालकाच्या मनांतली गोष्ट आधींच ओळखत असे. इतके दिवस या लुटेऱ्याला कोणी पकडूं शकला नाहीं याचें कारण म्हणजे त्याचा घोडाच.

परंतु या लुटेऱ्याचे दिवस देखील भरले. राजाच्या शिपायांनीं त्या लुटेऱ्याला व त्याच्या घोड्याला धरलें आणि राजाच्या समोर हजर केलें.

राजानें त्या लुटेऱ्याला फांशीची शिक्षा दिली. म्हणाला—"यानें आजपर्यंत माझ्या प्रजेला जितकें सतावून सोडलें आहे त्या मानानें ही शिक्षा कांहींच नाहीं. याला

एका काळकोठडींत टाका आणि उद्यां सर्वांसमक्ष याला फांशीवर चढवा."

छुटेऱ्याला राजाच्या आज्ञेप्रमाणें काळकोठडींत टाकण्यांत आलें. त्याचा घोडा राजाच्या तबेल्यांत बांधण्यांत आला. किल्ल्यांतच राजमहालासमोरच्या पटांगणांत फांशी देण्यासाठीं एका मंचावर व्यवस्था करण्यांत आली होती. राजाचे शिपाई चोराला धरून घेऊन आले. त्याचे हात पाठीमागें बांधलेले होते. चोराच्या तोंडावर दुःख किंवा निराशा नव्हती जमलेल्या लोकांकडे पाहून तो मोठ्यानें हंसला. म्हणाला—"तुम्ही गंमत पहायला आलां आहां. पहा गंमत, मी आज दाखवणार आहें. मी गेल्यावर तुम्ही टाळ्या वाजवाल, वाजवा, खूप वाजवा!" तो ताठ उभा होता. कोणी कांहीं बोलला नाहीं. तो एकटा होता आणि हजारों लोक जमा होते. पण कोणाची छाती झाली नाहीं तोंड उघडण्याची. तेवढ्यांत तबेल्यांतून घोड्याचें खेंकाळणें सर्वांच्या कानावर पडलें. तें ऐकून चोराचा चेहरा एकदम उतरला.

मंचावरून उडी मारून तो धांवत, राजा बसला होता तिकडे गेला व गुडघे टेकून म्हणाला—"महाराज! एक विनंति, शेवटची विनंति करावयास आलों आहें. मरणापूर्वी मी एकदां आपल्या लाडक्या घोड्याचा निरोप घेऊं इच्छितों. त्यानें इमानें इतबारें माझी सेवा केली आहे. माझें विरहदुःख त्याला असह्य होईल."

राजानें त्याची ती शेवटची इच्छा पूर्ण करण्याचें ठरवून शिपायांना आज्ञा केली—"चोराच्या घोड्याला घेऊन या." दोन शिपायांनीं घोड्याला आणून उभें केलें व त्याच्या पुढें व मागें उभे राहिले.

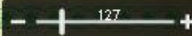
राजाज्ञेनें चोराच्या हतकड्या काढून टाकण्यांत आल्या. राजानें विचार केला, इतके लोक आहेत, चारी बाजूला भिंत आहे. त्याला जवळचा असा कोणी मित्र किंवा नातेवाईक दुसरा कोण आहे! एकटा घोडाच तर आहे. भेटूं दे खुशाल.

चोर घोड्याजवळ गेला. घोडा मोठ्या उत्कंठेनें आपल्या मालकाकडे पहात होता. आतां आपल्या मालकाची व आपली कायमची ताटातूट होणार हें त्याला कळलें होतें. चोरानें जवळ जाऊन घोड्याच्या मानेवर प्रेमानें हात फिरवला, त्याची पाठ थोपटली. आनंदानें घोड्यानें खेंकाळत एकदां सर्व अंग हलवलें व प्रेमानें आपल्या मालकाकडे पाहिलें. चोराला जणुं कांहीं त्यानें कांहीं खूणच केली. चोरानें लगाम धरून उभा असलेल्या शिपायाच्या मुस्कुटांत एक दिली व त्याच्या हातांतून लगाम काढून घेऊन घोड्यावर उडी टाकली. आपण जिवंत सुटणें शक्य नाहीं हें त्याला माहीत होतें. पण फांशीवर चढून मरण्यापेक्षां दोघां चौघांना यमसदनास पाठवून मरणें बरें असा विचार करून त्यानें हें साहस केलें होतें.

घोड्याला तेंच पाहिजे होतें. राजाचे शिपाई थक्क उभे राहिले. कोणाला काय

करावें सुचलें नाहीं आणि घोडा वायुवेगानें सुटला तों एका जागीं किल्ल्याच्या भिंतीवर चढण्यासाठीं त्याला जमिनीचा उंचवटा दिसला, तिकडे भरधांव धांवत आला. किल्ल्यावर चढून उभा राहिला. चोरानें डोळे मिटून घोड्याला खूण केली, मार उडी! तूं व मी दोघांनीं एकदमच मेलेलें बरें! घोड्यानें मागचा पुढचा कांहीं एक विचार केला नाहीं व उडी मारली. आणि आश्चर्य म्हणजे खंदकाबाहेर त्याची उडी पोंचली होती. थोडें अंतर चालून घोडा उभा राहिला.

चोरानें डोळे उघडून पाहिलें तों किल्ल्याच्या बाहेर होता. घोड्यानें त्याला पुनर्जन्म दिला. कित्येक वेळां या घोड्यानें त्याला वांचविलें होतें. पण आज तर त्यानें प्रत्यक्ष मृत्यूच्या जबड्यांतून बाहेर काढलें होतें. आपला घोडा इतका बलवान असेल, इतका समजूतदार असेल, इतका इमानदार असेल याची त्याला कल्पना देखील नव्हती. तो घोड्यावरून खालीं उतरला, व घोड्याची पाठ थोपटली. घोड्याला जणुं कांहीं त्याच्या श्रमाचें फळ मिळालें. कृतज्ञतेनें त्यानें आपल्या मालकाकडे पाहून मान हलविली.

इकडे किल्ल्यांत ओरडा झाला—'पकडा चोराला!' राजाचे शिपाई धांवले. घोड्यावर बसून किल्ल्याच्या भिंतीपर्यंत आले. सर्व किल्ला हुडकून पाहिला. किल्ल्याचें दार बंद होतें म्हणून घोडा किल्ल्याबाहेर गेला असेल याची त्यांना कल्पना देखील नव्हती. इतक्यांत एक शिपाई किल्ल्याच्या भिंती वरून ओरडला—"तो पहा चोर! करा पाठलाग!"

किल्ल्याचें फाटक उघडून राजाचे शिपाई बाहेर येतात, तोंपर्यंत चोर त्यांच्या हातावर तुरी देऊन पळून गेला.

मान भंग

पौर्णिमेची रात्र होती. दुधासारखें स्वच्छ शुभ्र चांदणें पडलें होतें. आजोबा आराम खुर्चीवर बसतां बसतां दोन्हीं नाकपुड्यांत तपकीर कोंबीत गुणगुणले—

"मानभंगः परकृतो
मानिनां मंगलावहः;
अनन्तो मानभंगेन
पाण्डित्यं परमं गतः।"

तो श्लोक ऐकून मुलें धांवत आलीं आणि विचारूं लागलीं—"याचा अर्थ काय आजोबा? याची कांहीं गोष्ट आहे का? ती गोष्ट सांगा!" तपकिरीची डबी कनवटीला ठेवीत आजोबा म्हणाले—"स्वाभिमानी लोक असतात ना त्यांचा कधीं मानभंग झाला तर त्यांत त्यांचें हितच होतें. असा आहे अर्थ याचा." मुलांनीं गिल्ला केला—"असें काय हो आजोबा! नुसता अर्थ नको आम्हांला. गोष्ट सुद्धां सांगा!" "बरं बुवा! सांगतों गोष्ट!" आजोबा म्हणाले आणि गोष्ट सांगूं लागले.

"एकदां अनंत नांवाचा एक स्वाभिमानी मनुष्य होता. तो बायकोसमोर अपमानित झाला. तो होता अशिक्षित. पण त्याला तो अपमान इतका असह्य वाटला कीं तो घर सोडून निघून गेला आणि पुढें विद्याभ्यास करून एक मोठा विद्वान झाला. ती गोष्ट अशी—

चोळ राज्यांत एका गांवीं एका पंडितांचें घराणें होतें. त्या घरांत सर्वच पंडित होते. बायका पुरुष सर्वच पंडित. फक्त अनंतभट्ट काय तो अशिक्षित होता. त्याचे दोघे भाऊ केदारभट्ट व महानंदभट्ट विद्वान व पंडित म्हणून राज्यभर प्रसिद्ध होते. त्यांच्या बायकांना उत्तम संस्कृत बोलतां येत होतें.

अनंतभट्टाच्या बायकोला सुद्धां छान संस्कृत बोलतां येत होतें.

अनंतभट्टाला संस्कृतचें व्याकरण म्हटलें कीं अंगावर कांटा उभा राही. शब्दरूपावली व धातुरूपावली पाठ करतां करतां त्याचें डोकें पिकून जाई. मग संधीनियम कोठून पाठ होणार ?

एकदां तिघे भाऊ जेवायला बसले होते. अनंतनें आपल्या बायकोला संस्कृत भाषेंत आज्ञा केली–"दधिमानय !" हेतु होता, दही आण !

ती आज्ञा ऐकून दोघे भाऊ व भावजयी खदखदां हंसू लागलीं. कारण संस्कृत भाषेंत 'दधि आनय !' अर्थात् 'दध्यानय !' म्हटलें पाहिजे होतें.

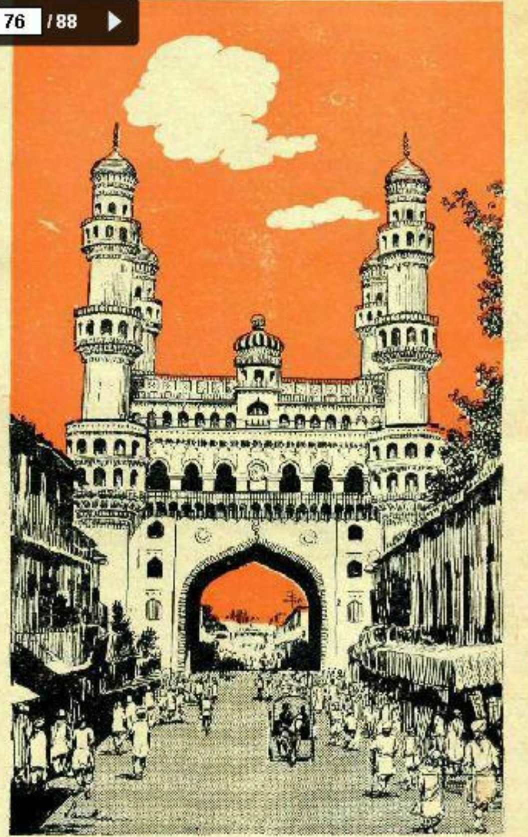
पण अनंतभट्टाच्या बायकोला दोघां दिरांचें व जावांचें हंसणें आवडलें नाहीं. त्यांत तिच्या नवऱ्याचा व तिचा अपमान होता. तिनें विचारलें–"काय झालें हो हंसायला खदखदां ? ते म्हणाले–'दधि-मानय !' म्हणजे "दधि मा आनय !" अर्थात दही आणूं नकोस. ताक आण ! त्यांना नको आहे आज दही. त्यांत हंसायला काय झालें ?"

तिनें सर्वांचीं तोंडें बंद केलीं खरीं, पण तिला व तिच्या नवऱ्याला ती गोष्ट लागली. म्हणतात ना, सासूबाईंनीं मारलें म्हणून सुनबाई नाहीं रडल्या पण जाउबाई हंसल्या म्हणून रडल्या !

अनंतभट्टानें विचार केला, माझा मान राखण्यासाठीं माझ्या बायकोला यावें लागलें ! तो मानभंग त्याला असह्य वाटला. तो लगेच काशीला गेला, विद्वत्ता संपादन केली व कनक कंकण वगैरे बक्षिसें मिळवून घरीं परत आला. अशा तऱ्हेनें मानभंग अनंत-भट्टाच्या उन्नतीस कारण झाला.

चार मिनार

आन्ध्र प्रदेशाची राजधानी हैदराबाद ह्या नगराचा आपल्या देशांत पांचवा क्रमांक आहे. गोवळकोंड्याच्या नवाब मुहम्मद कुली कुतब शहा यानें हें शहर सुमारें ३७० वर्षांपूर्वी वसविलें. कुतुब शहाच्या एका बेगमेचें नांव भाग्यमती असें होतें. ती त्याची फार लाडकी बेगम होती. तिच्या नांवावरून त्यानें या शहराचें नांव भाग्यनगर असें ठेवलें. निजामांची राजवट सुरू झाल्यावर त्यांनीं येथेंच आपली राजधानी स्थापन केली.

हैदराबाद शहराच्या मध्यभागीं 'चार मिनार' ही एक सुंदर इमारत आहे. मिनार शब्दाचा अर्थ स्तंभ होतो. याची उंची १८० फूट आहे. इमारत बांधून

इमारतीच्या भिंतीला किंवा स्तंभाला कोठें तडा गेला नाहीं. आपल्या देशाच्या सुंदर व